

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

การศาสนา, กรม. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่ม 5, พิมพ์ครั้งที่ 3,
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2521.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่ม 10, พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2521.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. เล่ม 33, พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2521.

เค่งเหลียน ศรีบุญเรือง (ผู้แปล), ประวัติพระถังซัมจั๋ง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย,
2484.

จันทบูรินฤนาด, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระ. ปทานุกรมบาลีไทย อังกุณ สันสกฤต.
พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2520.

จ่านงค์ ทองประเสริฐ. ไปสืบพระศาสนาในลังกา. กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์
พระนคร, 2514.

จุดจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. เรื่องพระเชี้ยวแก้ว. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาการ, 2469.

_____ . พระราชหัตถ์เลขาเมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ. 2440.
พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505.

ชินวรสิริวัฒน์, พระวรวงศ์เธอกรมหลวง. พระคัมภีร์อภิธานปิฎกาทิหรือพจนานุกรม
ภาษาบาลีแปลเป็นไทย. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2523.

ชูศักดิ์ ทิพยเกษร. พระพุทธศาสนาในศรีลังกา. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬารร
พชาคาร, 2512.

คำทรงราชานภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. การประดิษฐานพระสงฆ์สยาม-
วงศ์ในลังกาทวีป. พระนคร : ม.ป.ท., 2513.

_____ . ตำนานพุทธเจดีย์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2518.

- _____ . ตำนานหอพระมนเฑียรธรรม หอวชิราวุธ หอสมคพทขลังคหะ และหอสมค
สำหรับพระนคร. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาการ, 2459.
- _____ . เรื่องไปลังกาทวีป. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาการ, 2469.
 ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. เรื่องพระปฐมเจดีย์. กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, 2506.
 เทพครุฑานุกินชัย, หลวง. บาลีไวยากรณ์พิเศษ 8 เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
 มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2518.
- _____ . พระคัมภีร์ชาตูปทีปิกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,
 2518.
- _____ . นันทา วรเนติวงศ์. สยามปลัมปทา. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : พุทธอุปถัมภ์การพิมพ์,
 2519.
- ป. หลงสมบุญ (ประยูทธ หลงสมบุญณ). พจนานุกรมบาลี-ไทย. กรุงเทพมหานคร :
 โรงพิมพ์คุรุสภา, 2519.
- _____ . ปรมาณูคติชินโรส, สมเด็จพระ. พระปฐมสมโพธิกถา. พระนคร : โรงพิมพ์ธรรม
 บรรพาคาร, 2517.
- _____ . ประชากิจกรจักร, พระยา. พงศาวดารโยนก. พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา,
 2507.
- _____ . ปิ่น มุทุกันต์. ประมวลศัพท์ศาสนา. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2515.
- _____ . ปุ้ย แสงฉาย (ยูแปล). พระคัมภีร์อุปัจังสะ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์นันทชัย,
 2511.
- _____ . หลักปฐมสมโพธิ. พระนคร : โรงพิมพ์ลูก ส ธรรมภักดิ์, 2501.
- _____ . แปลก สนธิรักษ์. พจนานุกรมบาลี-ไทย. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2506.
- _____ . พระนันท์ปัญญาจารย์. คัมภีร์จุฬคันชวงศ์. พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,
 2507.
- _____ . พระพุทธรูปงามและพระพุทธรูปงามเถระ. ตำนานมูลศาสนา. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์
 นครพิงค์การพิมพ์, 2513.
- _____ . พระมหาหัตถ์ คาวเรือง. ลังกาในทัศนะของข้าพเจ้า. พระนคร : โรงพิมพ์อักษร
 สัมพันธ์, 2498.

- พระวิสุทธิสมโพธิ (เจือ ป. 9). ปทานุกรมกริยาอาชยาต, พิมพ์ครั้งที่ 4. พระนคร :
โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, 2495.
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา. ขรรณวิภาคปริจเฉทที่ 2,
พิมพ์ครั้งที่ 31. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515.
- วิเชียร บำรุงผล. คำราพระบรมชาติโดยสังเขป. กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์
พาณิชย์, 2507.
- วิจิตรวรรณปริชา, กรมหมื่น. คำราพระชาติและไหว้พระบูชาของเก่ากับเบ็คเตล็ด.
กรุงเทพ : โรงพิมพ์สยามราษฎร์, 2466.
- วิสุทธิ มุขยกุล. วิสุทธิพนธ์. พระนคร : โอเคียนส์โตร์, 2520.
- ศีลปากร, กรม. เรื่องเมืองนครศรีธรรมราช. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2510.
พงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ. เล่ม 2. กรุงเทพ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า,
2507.
- ส. พลายน้อย (สมบัติ พลายน้อย). เล่าเรื่องบางกอก. กรุงเทพมหานคร :
แพร่พิทยา, 2518.
- สุชีพ ปุณฺณภาพ. พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา ไทย-อังกฤษ อังกฤษ-ไทย,
พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : เกษมบรรณกิจ, 2514.
- สุทิววงศ์ พงศ์ไพบูลย์. อุปกรณ์วรรณคดีพุทธศาสนาคือพระประสมสมโพธิกถา.
สงขลา : วิทยาลัยวิชาการศึกษาสงขลา, ม.ป.ป.
- สุภัทรคิต คิคกุล, หม่อมเจ้า. เที่ยวเมืองลังกา. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
2511.
- สุภาพรณ ณ บางช้าง. ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา. กรุงเทพมหานคร :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- สุรินทรฤาชัย, พระยา. จดหมายเหตุแห่งราชอาณาจักร. พระนคร : มหามกุฏราช
วิทยาลัย, 2513.
- แสง มนวิฑูร (บุญแปล). จินกาลมชาติปกรณ์. พระนคร : มิตรภาพพิมพ์, 2510.
ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสนา. พระนคร : ม.ป.ท., 2506.

ภาษาบาลี

ชาตกถุราย ทติโย ภาโค เอกนิบาต วรรณนา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศุภผล, 2467.

ชาตกถุราย ปฐม ภาโค เอกนิบาต วรรณนา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศุภผล, 2467.

สยามภรุสส เตปิฏกั วินยปิฎกั มหาวคคสส ปฐม ภาโค. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2470.

สตตนตปิฎกั ทีมนิกายสส มหาวคโค. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พาณิชย์
ศุภผล, 2470.

สตตนตปิฎกั ขุททกนิกายสส อปทานสส ทติโย ภาโค พุททวโส จริยาปิฎกั,
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พาณิชย์ศุภผล, 2470.

สมนตปาสาทิกาย นาม วินยฎกถาย ปฐม ภาโค. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515.

สารตตปิปีนยา นาม วินยฎกั สมนตปาสาทิกาวรรณนา. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์พาณิชย์สรรพาคม, 2472.

สมงคลวิลาสินยา นาม ทีมนิกายฎกถาย ทติโย ภาโค มหาวคควรรณนา.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไท, 2463.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาษาอังกฤษ

- Aluwihare, Sir Richard. The Kandy Esala Perahera. Colombo :
M.D. Gunasena & Co., Ltd., 1981.
- Davids, T.W. Rhys. The Pali Text Society's Pali-English
Dictionary. Surry : The Pali Text Society Chipstead,
1925.
- Geiger, Wilhelm. Cūlavaṃsa Vols. I,II. London : Luzac &
Co., Ltd., 1958.
- _____. Mahāvāṃsa. London : Luzac & Co., Ltd., 1958.
- Law, Bimala Charan, ed. The Dāthāvāṃsa. Lahore : The Punjab
Sanskrit Book Depot, 1925.
- Malalasekera, G.P. Dictionary of Pali Proper Names Vols. I,II.
London : Luzac & Co., Ltd., 1974.
- _____. The Pali Literature of Ceylon. Colombo : M.D.
Gunasena & Co., Ltd., 1958.
- Monier Williams, Sir Monier. A Sanskrit English Dictionary.
Delhi : Oriental Publishing, 1899.
- Zylva, H.S. The Oldyssy of the Tooth Relic. Colombo : M.D.
Gunasena & Co., Ltd., 1928.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์เรื่องพระทันตธาตุ เป็นเรื่องที่ถูกถึงการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ภายในเนื้อหาปรากฏว่ามีศัพท์และข้อความที่เกี่ยวข้องเป็นจำนวนมาก เพื่อความแจ่มแจ้งในเนื้อหายิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงได้นำรายละเอียดของศัพท์และข้อความที่เกี่ยวข้องมากล่าวไว้ในภาคผนวกอีกครั้งหนึ่ง ดังนี้

สถูปเจดีย์ คือสิ่งก่อสร้างบรรจุพระสรีรธาตุนั้น เรียกไว้ในพระบาลีมหาปรินิพพานสูตรว่า "สถูป" คำนี้มีรูปคำในภาษาสันสกฤตว่า "स्तूप" แต่ในภาษาไทย ไขพุกและเขียนว่า "สถูป" บางทีก็ไขควบกันว่า พระสถูปเจดีย์ แต่คำ "เจดีย์" มาจากคำบาลีว่า "เจติย" ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาไขคำปะปนกัน คือไขคำ "สถูป" บาง คำ "เจติย" บาง เข้าใจว่าท่านไขเรียกสิ่งก่อสร้างประเภทเดียวกัน เจดีย์ที่บรรจุพระธาตุเรียกว่า ธาตุเจดีย์ สถูปที่บรรจุพระธาตุ ก็เรียกว่า ธาตุสถูป

สถูปและเจดีย์ กับ สถูปหรือเจดีย์ นั้น เมื่อสร้างขึ้นสำหรับบรรจุพระสรีรธาตุมักทำคอนหนึ่งโถงไว้เป็นที่บรรจุ ที่บรรจุนั้นเรียกว่า "เจติยฆระ" โถงบรรจุเรียกว่า "ธาตุคัพภะ" ชาวศรีลังกาออกเสียงหดสั้นเป็น "ทาโคกะ-dagoba" หรือ "ทาคะ-dagaba" ฝรั่งเศส-เกสโคยีนคำนี้แล้วนำเอาไปเขียนสับคำกันว่า pagoda คือเอา ba ตัวหลังไปไว้หน้าเป็น pa และเอา da ตัวหน้าไปไว้หลังจึงเป็น pagoda แล้วฝรั่งเศสก็เขียนและเรียกตาม ถ้าเปิดดิกชันนารีภาษาอังกฤษจะพบคำนี้ และบางฉบับก็มี tope อีกคำหนึ่งซึ่งเพี้ยนไปจากสถูป หรือ สถูป นั้นเอง¹

¹ ธนิต อัญโทธิ, ตำนานพระบรมสารีริกธาตุ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มิตรสยาม, 2524), หน้า 22.

พระบรมสารีริกธาตุ คำ "พระธาตุ" ที่ทุกคนมาเป็นสามัญนั้น เกิดมีความหมายขึ้นเป็น 2 ทางคือ พระธาตุซึ่งหมายถึงสถูปหรือเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่าง 1 และพระธาตุซึ่งหมายถึงพระสรีรธาตุหรือพระอัฐิธาตุของพระพุทธรูปเจ้าอย่าง 1 เพื่อให้ความหมายแน่นอนจึงเรียกยกย่องพระสรีรธาตุของพระพุทธรูปเจ้าว่า "พระบรมธาตุ" แต่ก็ยังมีวัดที่ขื่อน้อยอีกและคำ "บรม" นี้ยังนิยมเรียกพระเจดีย์ภูเขาทองในวัดสระเกษ เป็นสามัญว่า บรมบรรพต ซึ่งคงหมายถึงเป็นสถูปเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุ คุ้มเหตุนี้กระมังจึงเกิดมีคำบัญญัติหมายถึงพระสรีรธาตุให้ตกลงไปว่า "พระบรมสารีริกธาตุ" หมายถึงพระธาตุที่นับเนื่องหรือเป็นส่วนทางร่างกายหรือพระวรกายขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยเฉพาะ ไม่เกี่ยวกับธาตุของพระอรหันตสาวก²

พระธาตุเจดีย์ในประเทศไทย

ประชาชนชาวไทยนับถือพระพุทธรูปศาสนากันมาแต่โบราณกาล จึงได้สร้างพระธาตุเจดีย์ที่บรรจุพระสรีรธาตุขึ้นไว้แทบทุกหัวบ้านหัวเมือง เรียกหมายรูดกันเป็นสามัญว่า "พระธาตุ" เช่น พระธาตุหริภุญชัย (จังหวัดลำพูน) พระธาตุลำปางหลวง (จังหวัดลำปาง) พระธาตุคอกยสุเทพ (จังหวัดเชียงใหม่) พระธาตุคอกยตุง (จังหวัดเชียงราย) พระธาตุจอมกิตติ (อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย) พระธาตุช่อแฮ (จังหวัดแพร่) พระธาตุแช่แห้ง (จังหวัดน่าน) พระธาตุเชิงชุม (จังหวัดสกลนคร) พระธาตุพนม (จังหวัดนครพนม) พระธาตุไชยา (จังหวัดสุราษฎร์ธานี) พระธาตุเมืองนคร (จังหวัดนครศรีธรรมราช) เป็นต้น ซึ่งคำ "พระธาตุ" ที่กล่าวนี้มุ่งหมาย

² ¹
เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

กล่าวถึง "พระธาตุเจดีย์" ที่บรรจุพระสรีระธาตุของพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าทุกแห่ง นอกจากนี้ยังมีวัดวาอารามที่มีนามว่า
"วัดมหาธาตุ" บาง "วัดบรมธาตุ" บาง "วัดพระศรีรัตน-
มหาธาตุ" บาง "วัดพระธาตุ" บาง "วัดพระธาตุเสด็จ"
บาง ซึ่งล้วนแต่หมายถึงวัดที่มีสถูปหรือเจดีย์ที่สร้างขึ้นบรรจุ
พระสรีระธาตุอยู่ในวัดนั้น ๆ คว ³

ปาฏิหาริย์ 3

การกระทำที่ให้เห็นเป็นอัศจรรย์ การกระทำที่ให้มีเกิดผล
เป็นอัศจรรย์ การกระทำที่กำจัดหรือทำให้ปฏิบัติข่มใจ
มี 3 อย่าง คือ

1. อิทธิปาฏิหาริย์ แสดงฤทธิ์ได้เป็นอัศจรรย์
2. อาเทศนาปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์คือการทลายใจ
3. อนุสาสนีปาฏิหาริย์ คำสอนเป็นจริง สอนให้เห็นจริงเป็น
อัศจรรย์

ที่. ส. 9/339/273.

ทศพลญาณ

คือพระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคต 10 ประการ ที่ทำให้
พระองค์สามารถบันลือสีหนาท ประกาศพระศาสนาได้อย่าง
มั่นคง คือ

1. ฐานาฐานญาณ ปรีชาหยั่งรู้อฐานะและฐานะ
2. กรรมวิปากญาณ ปรีชาหยั่งรู้ผลแห่งกรรม
3. สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ ปรีชาหยั่งรู้ขอบปฏิบัติที่จะนำไปสู่
สุคติทั้งปวง
4. นานาชาตญาณ ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วย
ธาตุต่าง ๆ เป็นอเนก
5. นานาฉิมุตติกญาณ ปรีชาหยั่งรู้ฉิมุตติ คือรู้ชัยชนะความโง่
เขี้ยว ความเชื่อถือ ความสนใจ เป็นต้น ของสัตว์ทั้งหลาย
ที่เป็นไปต่าง ๆ กัน

6. อินทรีย์ปโรปริยัตติญาณ ปริชายังรู้ความยิ่งหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย
7. ฌานาทีสังกิเลสชาติญาณ ปริชายังรู้ความเศร้าหมอง ความผองแผว การออกแห่งฌาน เป็นต้น
8. ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ปริชายังรู้อันทำให้ระลึกภพที่อยู่หนหลังได้
9. จุฑุปปาตญาณ ปริชายังรู้จุดีและอุปติของสัตว์ทั้งหลาย
10. อาสวักขยญาณ ปริชายังรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย

ม.ม. 12/166/140.

คือความอิมใจ ความคัมคำ มี 5 คือ

1. ชุททกาปิตี ปิตีเล็กน้อย ทอชนฐันน้ำตาไหล
2. ปณิกาปิตี ปิตีชั่วขณะ ทำให้รู้สึกแปลก ๆ เป็นขณะ ๆ คุงฟ้าแลบ
3. โอกกันตีกาปิตี ปิตีเป็นระลอกหรือปิตีเป็นพัก ๆ ใหญ่รู้สึกซูลงมา ๆ ในกายคุงคลื่นซัดต้องฝัง
4. อุพเพคาปิตี หรือ อุพเพงคาปิตี ปิตีโลกลอย เช่น เปล่งอุทาน
5. ฌรณาปิตี ปิตีซาบซาบ ใหญ่รู้สึกเย็นสร้านแผ่ เอิบอาบไปทั่ว

วิสุทธี. 1/182.

เจดีย์ 4

สิ่งก่อสร้าง ที่เคารพบูชา สิ่งที่เกิดขึ้นใจให้ระลึกถึง ในที่นี้หมายถึง สถานที่หรือสิ่งเคารพบูชาเนื่องด้วยพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธศาสนา เรียกเต็มว่า สัมมาสัมพุทธเจดีย์ หรือ พุทธเจดีย์ มี 4 คือ

1. ชาติเจดีย์ เจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ
2. บริโภคเจดีย์ เจดีย์คือสิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย อย่างแคบ หมายถึงต้นโพธิ์ อย่างกว้างหมายถึงสังเวชนียสถาน 4 ตลอดจนถึงทั้งปวงที่พระพุทธเจ้าเคยทรงบริโภค เช่น บาตร **จีวร** และบริวารอื่น ๆ เป็นต้น
3. ธรรมเจดีย์ เจดีย์บรรจุพระธรรม เช่น บรรจุใบลานจารึก พุทธพจน์แสดงหลักปฏิจจสัมปบาท เป็นต้น
4. อุทเทสิกเจดีย์ เจดีย์สร้างอุทิศพระพุทธเจ้าใดแก่ พระพุทธรูป
ชุตุทก.อ.247;ฐา.อ.6/185;วินย.ฎีกา1/263.

สหชาติ

สหชาติที่ยังเกิดพร้อมรวมกันนั้นมี 7 คือ

1. พระนางพิมพา
2. พระอานนท์
3. นายฉันทะ
4. กัณฐกอศัвраช
5. ไมมหาโพธิ์
6. ชุมทองทั้ง 4 มีนามสังขนิธิ⁴ เป็นต้น
7. กาฬายุยอำมาตย

4

สมเด็จพระพรหมญาณสังวร, ประสมโพธิกถา (พระนคร: โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, 2515), หน้า 54-55.

ขามขุปายาส

เป็นชาวชนิกหนึ่งที่เจ็ควัยน้ำผึ้งหรือน้ำนม ลักษณะของขามขุ-
ปายาส จะมีน้ำเจ็ปนอยู่เพียงเล็กน้อย ประมาณเท่าเมล็ดคณดตาล
สุก เรื่องขามขุปายาสนี้มีปรากฏในปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์
ของพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ปรึจเฉทที่ 8
ความว่า

มีทาริกานางหนึ่งชื่อ สุชาคา ซึ่งเป็นธิดาของเสนกฤษณ์พี ใน
คำบสรุเวลาเสนานิคม ปรารภนาจะทำขวงสรวงแกเทพยดา
ประจำตนไทร จึงไคทำอาหารชนิดนี้ขึ้น วิธีทำคือ ต้อนฝูงโค
จำนวน 1,000 ตัว เข้าไปในป่าชะเอมเครือโดยหวังจะให้ไค
เหล่านั้นบริโภคเครือชะเอม เพื่อให้น้ำนมมีรสหวาน แล้วจึง
แบ่งออกเป็น 3 พวก ๆ ละ 500 ริดเอาน้ำนมจากโค 500 ตัว
นั้นไปให้ไคอีก 500 ตัวกิน แล้วแบ่งโค 500 ตัวนั้นออกเป็น 2
พวก ๆ ละ 250 ตัว ริดน้ำนมจากโค 250 ตัวไปให้ไคอีก 250
ตัวกิน แล้วแบ่งโค 250 ตัวนั้นออกเป็น 2 พวก ๆ ละ 125 ตัว
กระทำเช่นนี้ไปจนถึงให้แม่โค 8 ตัวคั้นน้ำนมของโค 16 ตัว
ครั้นในเวลารุ่งเช้าจึงให้รีคนมจากโค 8 ตัวนั้น แต่ถูกโคทั้ง
หลายก็มีไคกล้ากรายเข้ามาใกล้ถันโคทั้ง 8 ตัวเลย แต่พอ
นอมภาชนะรองเขาไปใกล้ธารน้ำนมก็ไหลออกโดยธรรมชาติของตน
นางจึงรองน้ำนมใส่ภาชนะรองไว้ แล้วเอาน้ำมนั้นมาหุงเคี่ยว
กับหัวปายาส ในเวลาเดียวกันนั่นเอง ปวงเทพยดาได้นำเอา
โอชารสมาใส่ไว้ในหม้อที่หุงขามขุปายาส ครั้นวันวิสาขปุณณมี นาง
จึงนำขามขุปายาสนั้นไปถวายแด่เจ้าชายสิทธัตถะ โดยเข้าใจว่า
เป็นรุกขเทวดา ในวันที่พระองค์จะตรัสรู้พระโพธิญาณ ขามขุปายาส
ที่นางนำไปถวายแด่เจ้าชายสิทธัตถะนั้นมีรสอันโอชะยิ่งประคุดเจ็
ควัยน้ำนม กล่าวกันว่าขามขุปายาสนั้นเพียงพอสำหรับพระองค์ใน
เวลาที่ตรัสรู้แล้ว ประทับอยู่ที่โคนต้นโพธิ์ตลอดเจ็ดสัปดาห์ มิไคมี
กระยาหารอื่นอีก⁵

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119-120.

อสิปตนมิกทายวัน

คำว่า อสิปตนมิกทายวัน เป็นชื่อภาษาบาลี ประกอบด้วยชื่อ
สองชื่อ ชื่อแรกคือ อสิปตน และชื่อหลังคือ มิกทายวัน
ในภาษาสันสกฤต เทาที่เราพบในคัมภีร์ต่าง ๆ นั้น ชื่อนี้
เขียนว่า ฤษีทณ บาง ฤษีปุตตน บาง และ ฤษีปตน
บาง ส่วนชื่อหลังบางที่ก็เขียนเป็นอรรถกถาของคัมภีร์มัชฌิมนิกาย
กล่าวว่า เหตุที่สถานนั้นได้ชื่อว่า อสิปตน เพราะเหตุว่า
บรรดาเหล่าฤษีต่าง ๆ ที่เหาะไปมา ยังป่าหรือจากป่าหิมพาน
นั้น บางที่ก็มาลงดินที่สถานนั้น หรือไม่ก็ต้องเหาะขึ้นจากสถาน
ที่แห่งนี้ ส่วนทางคานสันสกฤต คัมภีร์มหาวัสทกกล่าวว่า ในดิน
แดนแห่งนี้ ซึ่งอยู่ห่างจากพาราณสีประมาณหนึ่งโยชน์ครึ่ง
นี้มีคณะพระปัจเจกพุทธเจ้าอยู่ 500 องค์ เมื่อพระปัจเจกโพธิ
เหล่านั้นเสด็จเข้าสู่ปรีนิพพานต่างก็ทรงเหาะขึ้นไปบนอากาศ
แล้วร่างของพระปัจเจกพุทธเหล่านั้นต่างก็ตกลงมายังดินแดน
ส่วนนี้ จึงได้ชื่อว่า ฤษีปตน (แปลตามตัวว่า การตกลงมา
ของเหล่าฤษี)

ส่วนป่าที่อยู่ในบริเวณนี้ชื่อว่า มิกทายวัน เพราะว่พระ
เจ้าพรหมทัตตเป็นพระราชบุตรของแคว้นกาฬิโคพระราชนาน
อภัยโทษแก่หมู่กวางให้อยู่ในป่าแห่งนั้นโดยที่ไม่มีผู้ใดทำร้าย ⁶

⁶ วิสุทธิ บุษยกุล, วิสุทธินิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเคียน
สโตร์, 2520), หน้า 239-240.

เทววาจิกอุบาสก

คืออุบาสกผู้เข้าถึงธรรมชั้น 2 คือ พระพุทธและพระธรรม

มุนี

มี 6 จำพวกด้วยกัน คือ

1. อาศารมุนี คือผู้อยู่ครองเรือน ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา มีจุดมุ่งหมายคือพระนิพพาน
2. อนาการมุนี คือผู้อย่างบวช ผู้รู้แจ้งศาสนา มีจุดมุ่งหมายคือพระนิพพาน
3. เสขมุนี คือผู้ยังต้องศึกษาอยู่ หมายถึงพระอริยบุคคล 3 จำพวก คือ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี และพระอนาคามี
4. อเสขมุนี คือพระอรหันต์
5. บัณฑิตมุนี คือพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย
6. มุนีมุนี คือพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า

ช.ม. 29/60.

จตุโลกบาล หรือ

จตุรามหาราชิกา

คือเทพที่มีเทวดาผู้รักษาโลกใน 4 ทิศ ได้แก่

1. ท้าวอชตรัฐ จอมคนธรรพ อยู่ทิศตะวันออก
2. ท้าววิรูปหก จอมกุมภันท์ อยู่ทิศใต้
3. ท้าววิรูปักษ์ จอมนาค อยู่ทิศตะวันตก
4. ท้าวกุเวรหรือท้าวเวสสวัณ จอมยักษ์ อยู่ทิศเหนือ

สมาธิ 2 ความตั้งมั่นแห่งจิต ภาวะที่จิตสงบนิ่งจับอยู่ที่อารมณ์อันเดียว มี 2 คือ

1. อุปจารสมาธิ สมาธิเฉียด ๆ สมาธิจวนจะแน่วแน
2. อัปปนาสมาธิ สมาธิแน่วแน สมาธิแนบสนิท สมาธิในฌาน

วิสุทธิ.1/105;2/194.

สมาธิ 3 มี 3 คือ

1. ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะ
2. อุปจารสมาธิ สมาธิจวนจะแน่วแน
3. อัปปนาสมาธิ สมาธิแน่วแน

สงฺคณี.อ.207.

สมาธิ 3 ความตั้งมั่นแห่งจิต หมายถึงสมาธิในวิปัสสนา หรือตัววิปัสสนานั้นเอง แยกประเภทตามลักษณะการกำหนดพิจารณาไตรลักษณ์ ข้อที่ให้ สำเร็จความหลุดพ้น มี 3 คือ

1. สุธมฺมตสมาธิ สมาธิอันพิจารณาเห็นความว่าง ได้แก่ วิปัสสนา ที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดคณัตถลักษณะ
2. อนิมิตตสมาธิ สมาธิอันพิจารณาธรรมไม่มีนิมิต ได้แก่ วิปัสสนา ที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดคณิจจลักษณะ
3. อัปปนิหิตสมาธิ สมาธิอันพิจารณาธรรมไม่มีความตั้งปรารภณา ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนด ทุกขลักษณะ

ที.ปา.11/228/231;อญ.ติก.20/599/385;ช.ปฎิ.31/92/70.

สามนคร พระนครทั้ง 3 คือ กรุงกบิลพัสดุ์ เมืองสาวัตถี และเมืองเวสาळี

นรกอวิจี หรือ
อเวจันนรก

ได้รับชื่อตั้งนี้เพราะมีไฟลุกไหม้อยู่ตลอดกาล เป็นนรกใหญ่ขุมสุดท้ายและลึกที่สุด ผู้ตกนรกต้องเหล็กแหลมเสียบแทงร่างกาย และรับการเผาไหม้อยู่ตั้งแต่ดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์อุบัติขึ้น ไปจนกระทั่งถึงปรากฏเมฆมฤตยูอันแสดงว่าโลกจะประลัย ใครกออินันตริยกรรม 5 จะตกนรกขุมนี้ พวกนอกศาสนาทั้งมวด ผู้หลอกลวงประชาชนควายการเลนละคร การรอร่ำ และการตกลงไปกษัตริย์ไร้สาระต่าง ๆ ตกนรกขุมนี้ ต้องทนทุกข์เวทนานาน 1 กัลป์

มหาปธานกิริยา คือมีความเพียรอันยิ่งใหญ่ซึ่งกระทำได้โดยยากมี 4 ประการ คือ

1. สัจวรปธาน เพียรระวังมิให้บาปเกิดขึ้นในสันดาน
2. ปธานปธาน เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว
3. ภาวนापธาน เพียรทำกุศลให้เกิดขึ้น
4. ออนุรักษปธาน เพียรรักษากุศลอันเกิดแล้วมิให้เสื่อม

ฉัพพรรณรังสี

มี 6 ประการ คือ

1. นีล สีเขียว
2. पीต สีเหลือง
3. โลहित สีแดง
4. โอทาท สีขาว
5. มัญญะฆฏฐ สีหงสบาท (แดงเรื่อ ๆ)
6. ปภัสสร สีเลื่อมพราย

ปัจจัยการ 12 หรือ
ปัจจัยสมบูรณ์บาท

- คือ ก่อเกิดขึ้นแห่งกรรมทั้งหลายเพราะอาศัยกัน ได้แก่
1. และ 2. อวิชชาปัจจัย สงขาร่า อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร
 3. สงขารปัจจัย วิญญาณี่ สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ
 4. วิญญาณปัจจัย นามรูปี่ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป
 5. นามรูปปัจจัย สฬายตนี่ นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ
 6. สฬายตนปัจจัย ฌสุโส สฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ
 7. ฌสุสปัจจัย เวทนา ฌสุสเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา
 8. เวทนาปัจจัย ตณฺหา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตณฺหา
 9. ตณฺหาปัจจัย อุปทานี่ ตณฺหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปทาน
 10. อุปทานปัจจัย ภโว อุปทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ
 11. ภพปัจจัย ชาติ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ
 12. ชาติปัจจัย ธรรมณี่ ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดธรรมณะ ?

⁷ พระราชวรมุนี (ประยูรช ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์
(กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2518), หน้า 218-219.

อริยสัจ 4

ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ ความจริง
ที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ มี 4 คือ

1. ทุกข์ ความทุกข์ สภาพที่ทนไต่ยาก สภาพะที่บีบคั้น ชัดแย้ง
บกพร่อง ซาดแค้นสารและความเที่ยงแท้ ไม่ให้ความพึงพอใจแท้
จริง ไต่แก่ ซาคิ ขรา มรณะ การประจวบกับสิ่งอันไม่
เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งรัก ความปรารถนาไม่สม
หวัง โดยย่อว่า อุปาทานชั้น 5 เป็นทุกข์
2. ทุกขสมุทัย เหตุเกิดแห่งทุกข์ สาเหตุให้ทุกข์เกิด ไต่แก่
ค้นหา 3 คือ กามค้นหา ภวค้นหา และวิภวค้นหา
3. ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ไต่แก่ ภาวะที่ค้นหาดับสิ้นไป
ภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชา สวรรอกค้นหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกยอม
ไม่ติดข้อง หลุดพ้น สงบปลอดโปร่ง เป็นอิสระ คือนิพพาน
4. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์
ขอปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ไต่แก่ อริยอัษฎังคิคมรรค หรือ
เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสายกลาง
มรรคมรรค 8 นี้ สรุปลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา⁸

วินย.4/14/18; ส.ม.19/1665/528; อภ.วิ.35/145/127.

อัฐสมาบัติ หรือ
สมาบัติ 8

คือคุณวิเศษที่บุคคลบรรลุ แบ่งออกเป็น

1. รูปฌาน 4 คือฌานที่มีรูปเป็นอารมณ์ มี

ปฐมฌาน มีองค์ 5 คือ วิตก วิจาร์ ปิที สุข เอกัคคตา

ทุติยฌาน มีองค์ 3 คือ ปิที สุข เอกัคคตา

ตติยฌาน มีองค์ 2 คือ สุข เอกัคคตา

จตุตถฌาน มีองค์ 2 คือ อุเบกขา เอกัคคตา

2. อรูปฌาน 4 คือฌานไม่มีรูปเป็นอารมณ์ มี

อากาสนัญญายตนะ คือฌานที่กำหนดอากาศ คือ
ช่องว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์

วิญญานัญญายตนะ คือฌานที่กำหนดวิญญานหา
ที่สุดมิได้เป็นอารมณ์

อากิญจัญญายตนะ คือฌานที่กำหนดภาวะที่ไม่มี
อะไรเป็นอารมณ์

เนวสัญญานาสัญญายตนะ คือฌานอันเข้าถึงภาวะมี
สัญญาที่ไม่ใช่ ไม่สัญญา
ไม่เชิง⁹

ศูนย์วิทยทรัพย์ากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 122.

กัณฑ์ คือระยะเวลาอันยาวนานที่ไม่สามารถคาดคะเนได้ ในศาสนาฮินดูถือว่าเป็นระยะเวลาระหว่างสร้างโลกจนโลกบรลัยไป เป็นวัฏจักรแห่งเวลาที่แทนกลางวันและกลางคืนของพระพรหมในทางพุทธศาสนา แบ่งกัณฑ์ออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ

1. สุตกัณฑ์ คือกัณฑ์ที่วางแปลมาจากพระพุทธรูปทั้งหลาย พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายและพระเจ้าจักรพรรดิ ดังนั้น จึงถือว่าเป็นกัณฑ์ที่วางแปลมาจากผู้มีบุญทั้งหลาย
2. อสุตกัณฑ์ คือกัณฑ์ที่มีผู้มีบุญมาอุบัติ โดยเฉพาะพระพุทธรูปแบ่งเป็น 5 ชนิดคือ
 - ก. สารกัณฑ์ คือกัณฑ์ที่เป็นแกนสาร มีพระพุทธรูปมาตริสฐ 1 พระองค์
 - ข. มณฑกัณฑ์ หมายถึงกัณฑ์ที่มองใส มีพระพุทธรูปมาตริสฐ 2 พระองค์
 - ค. วรกัณฑ์ หมายถึงกัณฑ์ที่ประเสริฐ มีพระพุทธรูปมาตริสฐ 3 พระองค์
 - ง. สารมณฑกัณฑ์ คือกัณฑ์ที่เป็นแกนสารและมองใส มีพระพุทธรูปมาตริสฐ 4 พระองค์
 - จ. ภัททกัณฑ์ หมายถึงกัณฑ์ที่เจริญ มีพระพุทธรูปมาตริสฐ 5 พระองค์
ปัจจุบันนี้เป็นภัททกัณฑ์ ภัททกัณฑ์นี้มีพระพุทธรูปมาตริสฐแล้ว 4 พระองค์ คือ พระกกุสันธพุทธเจ้า เป็นองค์ที่ 1 พระโกนาคมพุทธเจ้า เป็นองค์ที่ 2 พระกัสสปพุทธเจ้า เป็นองค์ที่ 3 พระโคตมพุทธเจ้า เป็นองค์ที่ 4 ยิ่งเหลือองค์ที่ 5 คือพระศรีอริยเมตไตรย จะมาตริสฐเป็นองค์ถัดไปต่อจากพระโคตมพุทธเจ้า¹⁰

¹⁰ วาน วงษ์วาน, "คัมภีร์อนาคตวงศ์ อุเทศที่ 1-2 การตรวจชำระและศึกษาเชิงวิเคราะห์" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 237.

รัตนตรัย

หมายถึง รัตนะ 3, แก้วอันประเสริฐหรือสิ่งล้ำค่า 3 ประการ, สิ่งสำหรับเคารพบูชาสูงสุดของพุทธศาสนิกชน 3 อย่าง คือ

1. พระพุทธเจ้า คือพระผู้ตรัสรู้เองและสอนผู้อื่นให้รู้ตาม
2. พระธรรม คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งหลักความจริง และหลักความประพฤติ
3. พระสงฆ์ คือหมู่สาวกปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

(ช.ช. 25/1/1)

เชยบสงคราม หรือ

พระยาชัยสงคราม

เป็นราชโอรสของพระยาเม็กราย ประสูติเมื่อ พ.ศ. 1808 สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 1860 ครองราชย์ที่เมืองเชียงใหม่ เมื่อพระราชบิดาสิ้นพระชนม์ จึงมาครองราชย์ที่เชียงใหม่ ต่อมา ไคมอญให้ท้าวแสนภู ราชโอรสครองเชียงใหม่ ส่วนพระองค์ กลับไปครองเชียงใหม่

(พงศาวดาร ภาค 2 ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 2507: 436)

พุทธเขต

คือเขตของพระพุทธเจ้า มี 3 คือ

1. ชาติเขต คือสถานที่ที่วันไหวแล้ว เพราะเหตุทั้งหลายมีการถือปฏิสนธิ เป็นต้น ของพระตถาคตชื่อ ชาติเขต มีหมื่นจักรวาล เป็นที่สุด
2. อาณาเขต คือสถานที่แสดงอำนาจ หรืออานุภาพแห่งพระปริตร เท่านั้นคือ รัตนปริตร เมตตปริตร ชันชปริตร เป็นต้น ชื่อว่า อาณาเขต
3. วิสัยเขต คือเขตเป็นที่พึง ที่พระองค์ทรงระลึกและจำนงหวังซึ่งมีประมาณหาที่สุดมิได้ ชื่อว่า วิสัยเขต

(สมันตปาสาทิกาแปล ภาค 1, 2524:302)

มหาพรหม หรือ
ทวามหาพรหม

หมายถึงพรหมผู้เป็นใหญ่ในรูปพรหมทั้งหลายที่ได้ปฐมฌานก็มี
ที่ได้ทุติยฌานก็มี ที่ได้ตติยฌานก็มี และหมายถึงพรหมที่ได้จุตต-
ฌานในชั้นสุทธาวาสด้วย ในพระปฐมสมโพธิ มีกล่าวชื่อทว
มหาพรหม 2 องค์ คือ ฌฏิกการพรหมและสัทัมบคัพรหม ซึ่งเป็น
พรหมในชั้นสุทธาวาส ส่วนในไตรภูมิพระร่วง หมายถึงพรหมที่
อยู่ในชั้นนอกนิกฏพรหมทั้งหมด พรหมองค์ใดเป็นอาทิพรหมในกัป
พรหมองค์นั้น จะเป็นผู้นำเครื่องอัฐบริขารมาถวายพระโพธิสัตว์
ผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า แล้วนำเอาเครื่องทรงของ
พระโพธิสัตว์ไปประดิษฐานไว้ที่ทูลสเจดีย์ ในชั้นนอกนิกฏพรหม¹¹
มี 3 จำพวก ได้แก่

เทวดา

1. สมมติเทพ เทวดาโดยสมมติ ได้แก่พระราชา พระเทวี
พระราชกุมาร
2. อุปัตติเทพ เทวดาโดยกำเนิด ได้แก่ เทวดาในกามาวจร
สวรรค์ และพรหมทั้งหลาย เป็นต้น
3. วิสุทธิเทพ เทวดาโดยความบริสุทธิ์

ช.จ. 30/654/312; ชุบทก.อ.135.

มนุษย์

มีความหมายว่า

1. สติสุรภาวพรหมจริยโยคฺยตาทิคุณฺเหติ อุกกฏมฺนตาย มโน
อุสุสนฺนํ เอเตสนฺติ มนุสฺสา ฯ
ผู้มีใจสูง เหตุผู้มีใจสูงด้วยสติความกล้าและด้วยคุณธรรม
2. พุทธาทโยปิ มนุสฺสา ฯ
แม่พระพุทธเจ้าก็จัดเป็นมนุษย์
3. ชมฺพฺพีปวาสิโน มนุสฺสา ฯ
ชาวชมพูทวีปก็จัดเป็นมนุษย์

¹¹ ญาณาลิโท, ไตรภูมิพระร่วง, (พระนคร: ศิลปাবรรณาคาร, 2504),
หน้า 243-244.

บารมี 10 หรือ
ทศบารมี

คือปฏิบัติอันยวดยิ่ง, คุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด
คือความดีที่บำเพ็ญอย่างพิถีพิถัน เพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูง
เช่น ความเป็นพระพุทฺธเจ้า และความเป็นมหาสาวก เป็นต้น
มี 10 คือ

1. ทาน การให้ การเสียสละ
2. ศีล การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ความประพฤติ
คึงามถูกตองตามระเบียบวินัย
3. เนกขัมมะ การออกบวช ความปลื้กตัวปลื้กใจจากกาม
4. ปัญญา ความรอบรู้ ความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจสภาวะ
ของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง
5. วิริยะ ความเพียร ความแกล้วกล้า ไม่เกรงกลัวอุปสรรค
พยายามบากบั่น อุตสาหะ ก้าวหน้าเรื่อยไป ไม่
ทอดทิ้งธุระหน้าที่
6. ขันติ ความอดทน ความทนทานของจิตใจ สามารถ
ใช้สติปัญญาควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจเหตุผล
และแนวทางความประพฤติ ที่ตั้งไว้เพื่อจุดหมาย
อันชอบ ไม่ลู่อ่านาจกิเลส
7. สัจจะ ความจริง คือพูดจริง ทำจริง และจริงใจ
8. อธิษฐาน ความตั้งใจมั่น การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุด
หมายแห่งการกระทำของตนไว้แน่นอน และคำ
เนินตามนั้นแน่วแน
9. เมตตา ความรักใคร่ ความปรารถนาดี มีไมตรี คิดเกื้อ
กูลให้ผู้อื่นและเพื่อนร่วมโลกทั้งปวงมีความสุข
10. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง ความวางใจสงบ
ราวเรียบสม่ำเสมอ เทียงธรรม ไม่เอนเอียง
ไปค้ำยความยินดียินร้ายหรือชอบชัง

ศิลปศาสตร์

มี 18 ประการ คือ

1. สุตติ ความรู้รอบตัว
2. สมุมติ การเข้าใจระเบียบ
3. สงฺขยา การคำนวณ
4. โยกยบุตร ศึกษา
5. นีติ นิติศาสตร์
6. วิเสสิก พานิชยศาสตร์
7. คนฺชพฺพา วิชาการบำและคนตรี
8. คณิกา วิชาการออกกำลังกาย
9. ธนฺพฺเพชา วิชาyingธนุ
10. ปฺรณฺา โบราณคดี
11. ติกิจฺจนฺา วิชาแพทย
12. อิตฺทฺาสา กาพย์ตำนานของอินเดีย
13. โชติ วิชาคาราศาสตร์
14. มายา พิชัยสงคราม
15. เหตุ เหตุศาสตร์ ฐเหตุผล (บางแห่งเป็น
ฉนฺุทฺลิตี คือ การประพันธ์)
16. เกตุ วิชาพฤก
17. มนฺุตา วิชามนต
18. สทฺุทา ไวยากรณ์¹²

เวสารัชชะ หรือ
เวสารัชชญาณ

คือความไม่ครบถ้วน ความแก่ชราตายหาญ พระญาณ
อันเป็นเหตุให้ทรงแก่ชรา ไม่ครบถ้วน มี 4 คือ

1. สัมมาสัมพุทฺธปฏิญญา ท่านปฏิญญาว่าเป็นสัมมาสัมพุทฺธ
ธรรมเหล่านี้ท่านยังไม่รู้
2. ชีนาสวปฏิญญา ท่านปฏิญญาว่าเป็นชีนาสพ อาสวะ
เหล่านี้ของท่านยังไม่สิ้น
3. อันตรายิกธรรมวาทะ ท่านกล่าวธรรมเหล่านี้ว่า
เป็นอันตราย ธรรมเหล่านั้นไม่อาจถอนอันตรายแก่ผู้ต้อง
เสพอไฉนจริง
4. นียยานิกธรรมเทศนา ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์
อย่างใด ประโยชน์อย่างนั้นไม่เป็นทางนำผู้ทำตามให้ถึง
ความสิ้นทุกข์โดยชอบจริง

ม.ม.12/167/144; อ.จ.จตุกก.21/8/10.

รูปาวจรภูมิ

คือชั้นที่ทองเที่ยวอยู่ในรูป ไคแก่ชั้นรูปพรหม มี 16 คือ

1. พรหมปาริสีชชา พวกบริษัทธิวารมหาพรหม
2. พรหมปุโรหิตา พวกปุโรหิตมหาพรหม
3. มหาพรหมา พวกทวามหาพรหม
4. ปรีตคาภา พวกมีรัศมีน้อย
5. อัปมาณภา พวกมีรัศมีประมาณไม่ได้
6. อากัสสรา พวกมีรัศมีสูงปลั่งสร้านไป
7. ปรีตคสุภา พวกมีลรัศมีงามน้อย
8. อัปมาณสุภา พวกมีลรัศมีงามประมาณมิได้
9. อุกกิงหา พวกมีลรัศมีงามกระจ่างจก
10. เวหิปปลา พวกมีผลไพบูล

11. อัสชูผู้สัจ พากสัจไม่มีสัญญา
12. อวิหา เหลลาทานผู้ไม่ละไปเร็ว ผู้คงยาวนาน
13. อตัปลา เหลลาทานผู้ไม่เคื้อครอนกับใคร
14. สุตัสสา เหลลาทานผู้ปรากฏโดยง่าย ผู้นาชม
15. สุตัสสี เหลลาทานผู้เกินโดยง่าย ผู้เห็นวัด
16. อกนิฐรา เหลลาทานผู้ไม่มีความคอยหรือเล็กน้อย
ผู้สูงสุด

สังคห. 25.

วัคคภท

คือข้อปฏิบัติเพื่อความเป็นท้าวสักกะ (วตฺรภู) มี 7 คือ

1. ยาวชีว์ มาตาเปตฺกโร พึงเป็นผู้เลี้ยงบิดามารดาตลอดชีวิต
2. ยาวชีว์ กุเล เขมฺมฺราปจายี พึงเป็นผู้มีปกติประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลตลอดชีวิต
3. ยาวชีว์ สนฺหฺวาโจ พึงเป็นผู้หุดอ่อนหวานตลอดชีวิต
4. ยาวชีว์ อปิสฺหฺวาโจ พึงเป็นผู้ไม่หุดสอเสี้ยมตลอดชีวิต
5. ยาวชีว์ ทานสฺวิภาครโต พึงมีจิตปราศจากมลทิน
คือ ความตระหนี่
6. ยาวชีว์ สจฺจฺวาโจ พึงเป็นผู้กล่าวคำสัตย์ตลอดชีวิต
7. ยาวชีว์ อกุโกธโน พึงเป็นผู้ไม่โกรธตลอดชีวิต

ขมม. 2/7/101.

ทฤษฎี 3

1. อภิปริยายทฤษฎี ความเห็นว่าเป็นอันทำ, เห็นว่าการกระทำไม่มีผล
2. อเหตุกทฤษฎี ความเห็นว่าเป็นเหตุ, เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย
3. นัตติกทฤษฎี ความเห็นว่าเป็น, เห็นว่าไม่มีการกระทำหรือสภาวะที่จะกำหนดเอาเป็นหลักได้

ม.ม. 13/105/111.

อาสวะ 3

สภาวะอันหมักคองสันดาน, สิ่งที่มีอมพันจิต, กิเลสที่ไหลซึมสร้านไปข้อมใจเมื่อประสบอารมณ์ต่าง ๆ

1. กามาสวะ อาสวะคือกาม
2. ภวาสวะ อาสวะคือภพ
3. อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา

ที.ม. 10/76/961: ส.สพ. 618/504/315.

ภพ 3

ภาวะชีวิตของสัตว์, โลกเป็นที่อยู่ของสัตว์

1. กามภพ ภพที่เป็นกามาวจร, ภพของสัตว์ผู้ยังเสวยกามคุณคืออารมณ์ทางอินทรีย์ทั้ง 5 ไคแกอบาย 4 มนุษย์โลก และกามาวจรสวรรค์ทั้ง 6
2. รูปภพ ภพที่เป็นรูปาวจร, ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงรูปฌาน ไคแกรูปพรหมทั้ง 16
3. อรูปภพ ภพที่เป็นอรูปาวจร, ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงอรูปฌาน ไคแกอรูปพรหม 4

ที.ป. 11/228/228. ม.ม. 12/498/539.

วิชา 3

ความรู้แจ้ง, ความรู้วิเศษ

1. ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ญาณเป็นเหตุระลึกถึงภพที่อาศัยอยู่ในก่อนได้ ระลึกชาติได้
2. จุตูปปาตญาณ ญาณกำหนดครูจติและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไปตามกรรม, เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย เรียกอีกอย่างว่า ทิพจักขุญาณ
3. อาสวักขยญาณ ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ, ความตรัสรู้

ที่.ป.า.11/228/232.398/292/.อง.ทสก.24/102/225

ศรัทธา 4

ความเชื่อ, ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล

1. กัมมสัทธา เชื่อกรรม, เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่าผลของการจะสำเร็จใดควยการกระทำ มีไขควยออ่อนวอนหรืออ่อนคอยโชค เป็นต้น
2. วิปากสัทธา เชื่อวิบาก, เชื่อผลของกรรม เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผลและผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว
3. กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน, เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน
4. ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, มั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง 9 ประการ ตรัสธรรม บัญญัติ วินัย ไวกวยดี

โอชะ 4

สภาวะอันเป็นคุณกระแสน้ำอากาศทวมใจสัตว์, กิเลสคุณน้ำทวมพายุตกไปให้พื้นนาศ ไคแก่ กาม กพ ทิฏฐิ อวิชชา

ที่.ป.า. 11/258/242. ส.ม.19/333/88

อภ.วิ.35/963/506.

กสิณ

คือวัตถุอันจูงใจ วัตถุสำหรับเพ่งเพื่อจูงจิตให้เป็นสมาธิ
มี 10 คือ

1. ปฐวีกสิณ กสิณคือดิน กสิณที่ใจคิดเป็นอารมณ์
2. อาโปกสิณ กสิณคือน้ำ
3. เตโชกสิณ กสิณคือไฟ
4. วาโยกสิณ กสิณคือลม
5. นীลกสิณ กสิณคือสีเขียว
6. पीทกสิณ กสิณคือสีเหลือง
7. โลहितกสิณ กสิณคือสีแดง
8. โอหาทกสิณ กสิณคือสีขาว
9. อาโลกกสิณ กสิณคือแสงสว่าง
10. อากาสกสิณ กสิณคือที่ว่างเปล่า ช่องว่าง

วิสุทธิ. 1/150-217.

มาร

คือสิ่งที่มาบุคลลให้ตายจากคุณความดีหรือจากผลที่หมายอันเสริฐ
สิ่งที่กลางณลาญคุณความดี ทั้วการที่กำจัดหรือชักขวางบุคลลมิให้
บรรลุผลสำเร็จอันตั้งาม มี 5 คือ

1. กิเลสมาร มารคือกิเลส
2. ชันฆมาร มารคือเบญจชันฆ
3. อภิสังขารมาร มารคืออภิสังขาร
4. เทวปุตตมาร มารคือเทพบุตร
5. มัจจุมาร มารคือความตาย

วิสุทธิ. 1/270

เทยฺยภาษา

ผู้วิจัยได้แปล "เทยฺยภาษา" ในวิทยานิพนธ์นี้ว่า "ภาษาไทย" ตามรูปศัพท์ที่ปรากฏในคัมภีร์ตันตฺราคุนิชานทุกฉบับที่นำมาตรวจชำระ แต่เนื่องจากคัมภีร์ตันตฺราคุนิชานนี้แต่งเป็นภาษาบาลี มิได้แต่งเป็นภาษาไทย จึงน่าจะพิจารณาว่า คำว่า "เทยฺยภาษา" นี้ จะเป็นคำที่กลายรูปศัพท์มาจากรูปอื่นหรืออาจแปลในความหมายอื่นที่ไม่ใช่ "ภาษาไทย" ไค้หรือไม่

ศาสตราจารย์แย้ม ประพัฒน์ทอง ได้ให้ความคิดเห็นว่า คำว่า "เทยฺยภาษา" นี้ น่าจะเป็นคำที่จารึกมาจากคำว่า "เชยฺยภาษา" ที่แปลว่าภาษาอันบันทึกพิงรุ ซึ่งหมายถึงภาษาบาลี ถ้าเป็นเช่นนั้นก็จะตรงกับลักษณะการแต่งของคัมภีร์ที่แต่งเป็นภาษาบาลี *

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยไม่แน่ใจว่า ข้อสันนิษฐานข้างต้นจะมีความถูกต้องมากน้อยเพียงใด และถ้าจะพิจารณาว่า มีการคัดลอกผิด จาก ฌ เป็น ท อักษรขอม ฌ (ᨶ) และ ท (ᨲ) มีรูปลักษณะที่ไม่ใกล้เคียงกัน และผู้วิจัยยังไม่พบตัวอย่างของการคัดลอกผิดสลับกันระหว่าง ฌ กับ ท ในที่อื่น อนึ่งถ้าจะพิจารณาว่า วิธีการคัดลอกคัมภีร์นี้เป็นไปในลักษณะที่ผู้หนึ่งบอกผู้หนึ่งจาร ทำให้เกิดความผิดพลาดได้ คือ พังเสียง ฌ (ᨶ) เป็นเสียง ท (ᨲ) จะอย่างไรก็ดี ความผิดพลาดนี้ไม่น่าจะเป็นไปได้ เพราะวาทังอักษร ฌ (ᨶ) และ อักษร ท (ᨲ) มีฐานกรณ์ต่างกัน

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า คำว่า เทยฺยภาษา ซึ่งจารตรงกันในทุกต้นฉบับที่นำมาตรวจชำระ ถือได้ว่าเป็นคำที่ถูกต้องแล้ว แต่มิได้ใช้ในความหมายว่า "ภาษาไทย" เพราะคัมภีร์นี้แต่งเป็นภาษาบาลี ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 5 ไค้อธิบายความหมายคำว่า "ไทย" "ไท" หรือ "ไต" ว่า หมายถึง สวาง ชาว เจริญ เป็นใหญ่ ซึ่งเป็นคำที่มาจากภาษาจีน และจีนเองก็ได้ใช้คำ ไท นี้ เป็นคำนำหน้าชื่อผู้เป็นใหญ่

*

สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์แย้ม ประพัฒน์ทอง, สิงหาคม 2525.

ดังตัวอย่างในคำว่า ไทคี ไทเฮา เป็นต้น ถ้าถือตามความหมายนี้ คำว่า
 เทพยภัสสา ในที่นี้อาจแปลว่า ภาษาของผู้เจริญ ซึ่งน่าจะหมายถึงภาษา
 ของผู้รู้ คือภาษามคธได้

เหตุผลที่อาจนำมาสนับสนุนความคิดข้างต้นได้อีกประการหนึ่ง คือความ
 คิดเห็นของ จิตร ภูมิศักดิ์ ที่ว่า "ในสมัยโบราณตั้งแต่พ.ศ. 1600 เป็นต้น
 มา ศูนย์กลางของการศึกษาภาษาบาลีอยู่ที่ประเทศลังกา ในสมัยนั้นวงการ
 ของผู้ศึกษาภาษาบาลีเรียกคนไทย หรือประเทศไทยว่า สยาม หรือ สาม
 แม่แต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อส่งพระอุบาลีไปเผยแผ่ศาสนาในประเทศ
 ลังกา ก็เรียกว่า ศาสนาสยามวงศ์ และคำที่กล่าวถึงคนไทยหรือประเทศ
 ไทยก็ใช้คำว่า สยาม และสาม ระบุกันไป¹³ ในตอนที่แต่งคัมภีร์ทันต-
 ชาตินิธาน คนไทยก็เรียกตัวเองว่า ชาวสยาม มิใช่เรียกว่าชาวไทย เพราะ
 ปรากฏหลักฐานว่า แม้ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งรจนาเมื่อประมาณ พ.ศ.
 2059 ภายหลังกัมภีร์ทันตชาตินิธานประมาณ 200 ปี ก็ยังเรียกประเทศไทยว่า
 ประเทศสยาม ดังข้อความว่า"...เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานได้
 1800 ปี จุลกักราช 618 มีกษัตริย์พระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าโรจราช
 ทรงราชสมบัติอยู่ในเมืองสุโขทัย ประเทศสยาม กำนทิสตะวันตกเฉียงใต้
 ของชมพูทวีปนี้"¹⁴

¹³ จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอม
 (กรุงเทพมหานคร : ดวงกมล, 2524), หน้า 342.

¹⁴ แสง มนวิthur (ผู้แปล), ชินกาลมาลีปกรณ์ (ม.ป.ท., 2510),
 หน้า 112.

อย่างไรก็ตาม ความหมายของคำว่า เทพยภาสา ในคัมภีร์ตันคฺมาคฺนินฺชาน
นี้ ยังเป็นเรื่องที่จะต้องพิจารณหาข้อเท็จจริงต่อไป ทั้งจากหลักฐานทาง
ประวัติศาสตร์และหลักฐานทางภาษา

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คติความเชื่อเรื่องพระทันตธาตุ

พระทันตธาตุหรือพระเขี้ยวแก้ว เป็นพระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นที่เคารพสักการบูชาอย่างสูงของพุทธศาสนิกชนเป็นจำนวนมาก พระทันตธาตุนั้นมีความสำคัญต่อสังคมของลังกาเป็นอย่างมาก เพราะพระทันตธาตุเป็นศูนย์รวมของประชาชนชาวลังกาเกือบทั้งประเทศ ชาวลังกาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันส่วนใหญ่จะมีจิตศรัทธาในองค์พระทันตธาตุว่า เป็นปูชนียวัตถุอันสูงส่ง ทั้งมีความเชื่อว่าพระทันตธาตุนั้นก็เสมือนหนึ่งว่า องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่คงดำรงพระชนมชีพอยู่นั่นเอง ดังนั้นพระเจ้าแผ่นดินเกือบทุกพระองค์ในอดีตกษัตริย์ปกครองประเทศลังกา จึงได้เคารพสักการบูชาพระทันตธาตุเสมอมา ในรัชกาลใดเมื่อปกป้ององค์พระทันตธาตุไว้ไม่ได้ พระทันตธาตุก็ถูกไปอยู่ในมือของฝ่ายข้าศึก พระเจ้าแผ่นดินองค์นั้นก็เสื่อมจากความเคารพนับถือของประชาชน ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า พระทันตธาตุนั้นต้องมีอยู่คู่กับพระเจ้าแผ่นดินของลังกา ดังนั้นพระเจ้าแผ่นดินทุก ๆ พระองค์จึงได้ปฏิบัติบูชาองค์พระทันตธาตุด้วยดีเสมอมา เมื่อข้าศึกถูกราน ย้ายไปสร้างเมืองหลวงขึ้นใหม่ สิ่งที่จะสร้างขึ้นคู่กับเมืองหลวงนั้นคือ วิหารสำหรับประดิษฐานพระทันตธาตุ การสร้างพระวิหารพระทันตธาตุนั้น จะสร้างขึ้นภายในเขตพระราชวังด้วยเช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ประดิษฐานพระพุทธรูปมหาเศียรทนต์ปฏิมากรไว้ในเขตพระบรมมหาราชวัง

H.S. Zylva ได้กล่าวถึงประวัติและความสำคัญของพระทันตธาตุ ที่มีต่อพุทธศาสนิกชนในลังกาคอนหนึ่งไว้ว่า พ.ศ. 2024 ชาวเปอร์ตุเกสได้มาค้าขายในลังกาทวีป ได้พยายามเกลี้ยกล่อมพระเจ้าซิมมปาล ซึ่งปกครองลังกาอยู่ในขณะนั้น ให้นำถือศาสนาคริสต์ เมื่อพระเจ้าซิมมปาล หันไปนับถือศาสนาคริสต์ ราชกุมารแห่งนครสีตะวะกะ ได้อัญเชิญพระทันตธาตุไปประดิษฐานที่เมืองสีตะวะกะ ซึ่งพระเจ้ามยะคุนเน (Mayadunne) ทรงปกครองอยู่ในขณะนั้น พระเจ้ามยะคุนเนทรงมีพระทัยสลับปีติเป็นอย่างมากที่ได้พระทันตธาตุมาในเมืองของตน ประหนึ่งว่าได้จักรัตน์ทรงได้จักรขบวนต้อนรับพระทันตธาตุแห่เข้าไปในเมืองอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ที่ทะเลคมุวะวิหาร (Delgamuwa Vihāra) ประชาชนต่างพากันเกลี้ยกล่อมไปถวายทอนไม้ กอนหินและดิน

หันมานิยมเคารพนับถือพระเจ้ามะยะคุนเน ต่อมาพวกปอร์ตูกีสก็จะตามรุกรานเพื่อ
ทำลายศูนย์รวมของประชาชนดังกล่าว คือพระทันตธาตุอีก ทุก ๆ ครั้งจะมีผู้อยู่วิชัย
พระทันตธาตุไปในที่ปลอดภัยเสมอ ในรัชสมัยของพระเจ้าวิมลชัยมสุริยะประมาณปี
2124 พวกปอร์ตูกีสได้รุกรานลังกาอย่างหนัก กองทหารได้ทำลายวิหารพระทันตธาตุ
เพื่อจะยึดเอาพระทันตธาตุ ได้มีผู้อยู่วิชัยพระทันตธาตุไปประดิษฐานไว้ในที่ปลอดภัย
อีกเช่นเดียวกัน ในรัชสมัยของพระเจ้ากิตติสิริราชสีหะ ก็ถูกทางชาติรุกรานอีกเช่นกัน
พระองค์ต้องเสด็จหนีภัยไปประทับที่หังกูรันเกศรูกณะสะเน (Hanguranketa
Kundasane) พระองค์ได้มีใ้เชิญพระทันตธาตุไปถวาย ประชาชนก็ได้ติดตามพระองค์
ไปด้วย เนื่องจากที่พระองค์มีพระทันตธาตุอยู่ในครอบครอง และพระทันตธาตุเป็นศูนย์
รวมของประชาชน ดังนั้น พระองค์จึงส่งสมกำลังอโดอย่างรวดเร็ว ภายในเก้า
เดือน พระองค์ก็กลับคืนมาได้ และพระองค์พร้อมทั้งประชาชนได้จัดขบวนแห่พระ
ทันตธาตุกลับสู่พระนครอีกครั้งหนึ่ง

จากเรื่องราวที่กล่าวมาแล้วนี้ อาจกล่าวได้ว่า พุทธศาสนิกชนในศรีลังกา
นั้น มีความเคารพสักการบูชาพระทันตธาตุเป็นอย่างสูง ผู้ใดได้พระทันตธาตุไว้ครอบครอง
นั้นมีความรู้สึกประหนึ่งว่าได้จักรรัตน หรือได้ตำแหน่งจักรพรรดิ เนื่องจากพระทันตธาตุ
เป็นจุดศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชนชาวลังกา ทั้งนี้เพราะชาวพุทธศาสนิกชนในลังกา
เชื่อว่า พระทันตธาตุ เสมือนหนึ่งว่าองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าคั่งโลกกล่าวมาแล้ว

แนวความคิดที่เชื่อว่า พระทันตธาตุเสมือนหนึ่งว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ยังคงมีพระชนมชีพอยู่นั้น คงจะได้นำแนวความคิด หรือแบบอย่างจากความเชื่อในสิ่งเวทนีย
สถานทั้ง 4 แห่ง เพราะครั้งหนึ่ง พระอานนท์เถระกราบทูลถามพุทธองค์หลังจากที่

พระพุทธองค์ปลงอายุสังขารแล้ววา เมื่อพระองค์ยังทรงดำรงพระชนมอยู่ พวกภิกษุ
โคเดินทางมาเฝ้าพระองค์ เพื่อโคเห็นองค์พระทศพล ย่อมมีความเพิลิคเพลินใจ
เมื่อพระองค์เสด็จปรินิพพานแล้ว พวกภิกษุจะโคเข้าไปเฝ้าและโคเห็นองค์พระทศพล
ณ ที่ไหน พระพุทธองค์จึงตรัสวา สังเขวนียสถาน 4 แห่ง คือ ที่ประสูติ ที่ตรัสรู้
ที่แสดงปฐมเทศนา และที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน จะเป็นที่ภิกษุเข้าไปหา เข้าไปเห็น
เข้าไปนั่งไกลเพื่อเพิลิคเพลินใจ พุทธบริษัทผู้มีจิตใจเลื่อมใส เข้าไปเฝ้า เข้าไปหา
โคสักการบูชา เมื่อสิ้นชีวิตยอมไปสู่สุคติสวรรค์²

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ โคทรงอธิบาย
ถึงสังเขวนียสถานทั้ง 4 แห่งนี้วา สังเขวนียสถานทั้ง 4 แห่งนี้เป็นบริโลกเจคีย์
คือสถานที่ที่พระพุทธองค์ทรงไขสอย ส่วนพระบรมสารีริกธาตุ เป็นธาตุเจคีย์³

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสวา สังเขวนียสถาน 4 แห่ง อันเป็นบริโลกเจคีย์
เป็นเจคีย์ที่ควรเข้าไปไกล ควรสักการบูชา เป็นบอเกิดแห่งบุญกุศลคังกล่าวแล้ว
พระบรมสารีริกธาตุ อันเป็นธาตุเจคีย์นั้น ควรเป็นบอเกิดแห่งบุญกุศลเช่นกันค้วย
คังนั้น พุทธศาสนิกชนจึงเคารพสักการบูชาพระธาตุเจคีย์ และต่างก็ยอมรับวา
พระธาตุเจคีย์นั้น เป็นปูชนียสถานที่บูชาอย่างสูง พระทันตธาตุคังนั้นเป็นพระบรมสารีริกธาตุ
ที่มีคุณลักษณะพิเศษ คือไม่แตกกระจาย คังนั้น พุทธศาสนิกชนคังจึงเคารพ
สักการบูชาพระทันตธาตุคังกว่าพระบรมสารีริกธาตุอื่น ๆ

² สุยามรรฐสูตร เตปิฎก สุตตนตปิฎเก ทีมนิกายสูตร มหาวคโค

หน้า 163. (10/131/163)

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ตำนาน
พุทธเจคีย์, หน้า 7-8.

อีกประการหนึ่ง ความเชื่อและแนวปฏิบัติบูชาพระหินทรายของพุทธศาสนิกชนลัทธิลังกานันท์ อาจจะได้มาจากการสักการบูชาสถูปเจดีย์ที่พระพุทธรูปองค์แรกได้ ซึ่งครั้งหนึ่งพระพุทธรูปองค์แรกที่ว่า "อานนท์ อนุสาวรีย์ 4 จำพวก คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า 1 พระปัจเจกพุทธเจ้า 1 พระอรหันต์สาวก 1 พระเจ้าจักรพรรดิ 1 ผู้มีจิตเลื่อมใส ได้สักการบูชาพระสถูปเจดีย์ของบุคคลเหล่านั้น เมื่อสิ้นชีวิตยอมเข้าไปสู่สุคติโลกสวรรค์"⁴

อีกประการหนึ่ง หินของบุพพการีบุคคลนั้น พุทธศาสนิกชนชาวไทยก็นิยมเก็บรักษาไว้สักการบูชามาช้านาน แม้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ก็ทรงเก็บรักษาพระบรมหนักของพระราชบิดาไว้ เมื่อถึงวันบำเพ็ญพระราชกุศลพระบรมอัฐิ ก็ทรงนำพระบรมหนักมารวมทรงบำเพ็ญพระราชกุศลด้วย ซึ่งมีหลักฐานปรากฏในราชกิจจานุเบกษาพระบรมมหาราชวังว่า

ในวันที่ 27 วันที่ 28 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก 109 ซึ่งเป็นวารดิถีมหาสมณียุคหลายวันประสูติแลสวรรคต ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นี้ตามจันทรมาศ เจ้าพนักงานไคเชษฐพระบรมอัฐิและพระหนัก ขึ้นประดิษฐานเหนือบุษบกแว่นฟ้าทองคำ แวดล้อมด้วยเครื่องราชประโคม และเครื่องตกแต่งประดับประดาต่าง ๆ ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย แลจัดการที่จะโคทรงบำเพ็ญพระราชกุศลตามเคยเหมือนปีก่อน ๆ ...⁵

⁴ สยามมรดกคดี เติบิกัง สัตตบุตรปิฎก ที่มณีกายสส มหาวคโค
หน้า 165. (10/134/165)

⁵ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 7 หน้า 270. (การสะกดการันต์คงไว้รูปเดิม)

อีกประการหนึ่ง ประชาชนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ นิยมเก็บรักษาพันของบุพการีชน คือ บิดามารดา เป็นต้น ไว้สักการบูชาอยู่ ผู้วิจัยได้กราบเรียนถามท่านเจ้าคุณพระอริยานุวัตร ผู้อำนวยการศูนย์อนุรักษ์วรรณคดี แด่เจ้าอาวาสวัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม ท่านได้อธิบายว่า "ชาวอีสานได้เก็บรักษาพันของบิดามารดา อุทิศถวายอาจารย์ไว้บูชา เพราะมีความเชื่อว่า พันของบุพการีชนนั้นจะคุ้มครองรักษาและปกป้องอันตรายต่าง ๆ ได้ เช่น เมื่อทุกคนในบ้านออกไปทำมาหากินไม่มีใครเฝ้าบ้าน คนอื่นเดินเข้ามาจะเห็นเหมือนมีคนอยู่ในบ้าน"⁶

ในทางภาคเหนือผู้วิจัยได้กราบเรียนถามเจ้าอาวาสวัดแสงเมืองมา อำเภอเมืองจังหวัดลำปาง ท่านได้อธิบายถึงความเชื่อถือพันของบิดามารดาตรงกันกับท่านเจ้าคุณพระอริยานุวัตร แต่ท่านทั้งสองมิได้ยืนยันว่า ความเชื่อเรื่องนี้จะได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องพระพันชาติหรือไม่⁷

⁶ สัมภาษณ์ พระอริยานุวัตร, ผู้อำนวยการศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีอีสาน,

2 พฤษภาคม 2525.

⁷ สัมภาษณ์ พระอธิการทอง จนุทสาโร, เจ้าอาวาสวัดแสงเมืองมา,

11 กรกฎาคม 2525.

ประเพณีการแห่พระทันตธาตุ

พระทันตธาตุหรือพระเขี้ยวแก้ว เป็นปูชนียวัตถุที่พุทธศาสนิกชนเคารพอย่างสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนิกชนชาวศรีลังกา ปัจจุบันรัฐบาลประเทศศรีลังกาจะกำหนดงานประเพณีนมัสการพระทันตธาตุขึ้นทุกปี ในงานประเพณีนี้จะมีพุทธศาสนิกชนเป็นอันมาก หลังไหลไปสู่วิหารพระทันตธาตุ เพื่อสักการบูชาพระทันตธาตุอย่างใกล้ชิด ประเพณีการแห่พระทันตธาตุนี้เดิมมาชานาน ตั้งแต่พระทันตธาตุโคเซตจ์เข้าสู่ลังกาทวีปในรัชสมัยของพระเจ้าสิริเมฆวณะ และได้กระทำสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบันนี้ นับเป็นเวลาเกือบ 2,000 ปีมาแล้ว จะโคกล่าวถึงวิวัฒนาการของประเพณีการแห่พระทันตธาตุจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนี้

เมื่อประมาณ พ.ศ. 853 ในรัชสมัยของพระเจ้าสิริเมฆวณะ ชาวนิคมและชนบทที่อยู่ห่างไกล เมื่อทราบข่าวว่าพระทันตธาตุเสด็จจากชมพูทวีปมาสู่ลังกาทวีปต่างก็เดินทางมาเพื่อนมัสการพระทันตธาตุที่เมืองอนูราชปุระอย่างเนืองแน่น พระเจ้าสิริเมฆวณะจึงให้อำมาตย์ประกาศไปทั่วเมืองว่า พระเจ้าแผ่นดินจะอัญเชิญพระทันตธาตุไปตามถนนต่าง ๆ เพื่อให้ประชาชนได้สักการบูชา ขอประชาชนได้จัดตกแต่งถนน ประดับประดา 2 ข้างทางควย คนกลวย คนออย ชงชัย และชงปฎาก เพื่อถวายสักการบูชาเถิด หลังจากนั้นพระเจ้าสิริเมฆวณะได้อัญเชิญพระทันตธาตุขึ้นประดิษฐานบนคชาธาร แห่ไปตามถนนแล้วอัญเชิญไปประดิษฐานที่วัดกัณฑ์วิหาร เมื่อประชาชนถวายสักการบูชาเสร็จเรียบร้อยแล้วได้อัญเชิญกลับไปประดิษฐานในพระราชวังเช่นเดิม พระองค์ได้จัดให้มีการอัญเชิญพระทันตธาตุแห่ไปรอบเมือง เพื่อให้ประชาชนได้สักการบูชาเป็นประจำทุกปีตลอดรัชกาลของพระองค์ แม้ในรัชกาลอื่น ๆ ก็ได้อัญเชิญพระทันตธาตุออกแห่ เพื่อให้ประชาชนได้สักการบูชาสืบต่อกันมาทุก ๆ ปีเป็นเวลานาน

เมื่อประมาณ พ.ศ. 942-957 พระภิกษุพาเทียนโคเดินทางจากประเทศจีนไปสู่ชมพูทวีป เพื่อศึกษาพระไตรปิฎก เมื่อเดินทางกลับทานโคณามาทางลังกาทวีป และโคเห็นพีธีแห่พระทันตธาตุ ทานโคเลาไว้ในจดหมายเหตุการเดินทางมีใจความว่า ในกลางเดือน 3 จะมีพีธีอัญเชิญพระทันตธาตุแห่ไปรอบเมือง เพื่อให้ประชาชนได้สักการบูชา ก่อนถึงวันพีธีพระราชจะให้อำมาตย์คนหนึ่งแต่งกายสง่างามด้วยเสื้อผ้าของพลวงสีขาว ตีกลองป่าวประกาศไปทั่วพระนครว่า อีก 10 วันพระเจ้าแผ่นดินจะอัญเชิญพระทันตธาตุแห่ไปตามถนนรอบ ๆ พระนคร ขอให้ประชาชนจงตกแต่งถนนประดับ 2 ข้างทางควย ตนกลวย ตนออย ชิงชัยและชิงปฏิภาณ ตั้งเครื่องสักการบูชา เมื่อประกาศเช่นนั้นแล้ว พระองค์โคให้ช่างเขียนรูปชาติต่าง ๆ 500 รูปประดับประกาศไว้ 2 ข้างทาง รูปภาพนั้นสวยสดงดงามประหนึ่งว่ามีชีวิตอยู่จริง ๆ เมื่อล่วง 10 วันไปแล้วพระองค์โคอัญเชิญพระทันตธาตุแห่ไปตามถนน ประชาชนได้ถวายเครื่องสักการบูชาตลอดระยะทางที่ขบวนแห่ผ่านไป พระองค์โคอัญเชิญพระทันตธาตุไปประดิษฐานที่วัดอภัยศิริวิหาร ณ ที่วัดนี้มีภิกษุศฤงคารร่วมกันเป็นกลุ่ม ๆ ต่างก็เผาเครื่องหอม จุดประทิวโคมไฟสักการบูชาตลอดทั้งกลางวันกลางคืนเป็นเวลา 90 วัน⁸

ต่อมาในสมัยพระเจ้าปรักกมพาทที่ 1 เหตุการณ์ในบ้านเมืองระส่ำระสาย พระทันตธาตุตกอยู่ในมือของพระนางสุคลา **พระมเหสี**ของพระเจ้าปรักกมพาทที่ 1 ซึ่งพระนางโฉมอมให้คนอื่นถือไปอีก พระเจ้าปรักกมพาทที่ 1 จึงได้ให้เสนาบดีไปอัญเชิญพระทันตธาตุกลับมา เมื่อพระองค์ทราบข่าวว่า เสนาบดีกำลังอัญเชิญพระทันตธาตุกลับมา พระองค์ทรงปลื้มปีติเป็นอย่างมากถึงกับตรัสออกมาว่า เรานี้เกิดมาก็แล้วที่ได้เห็นพระทันตธาตุของพระพุทธมหามุนี ต่อจากนั้นพระองค์ให้ชาวเมือง

⁸ พระยาสุรินทรภำชัย (ผู้แปล), จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักร

(กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2487), หน้า 196.

ตกแดง 2 ข้างมรรคาได้ประทับประคาค้วยชงชัย ชงปฏาก ตนกलय ตนออย
พระองค์พร้อมทั้งชาวเมืองประทับตกแดงค้วยของมีค่าจัดดอกไม้ของหอมสักการบูชา
พระทันตธาตุประหนึ่งว่าองค์พระสัพพัญญูทรงมีพระชนมายุอยู่

ขณะที่พระเจ้าปรักกณพาทู จัดขบวนแห่พระทันตธาตุนั้น เมฆได้ตั้งเค้า
แผ่กระจายไปทั่วท้องฟ้า ไม่นานท้องฟ้าก็ปรากฏเป็นรุ่งกินน้ำและพระอาทิตย์ทรงกลด
ท้องฟ้าทั้งหมดมืดมัวไปค้วยเมฆฝน มีลักษณะการวาดฝนจะตกลงมา พวกข้าราชการ-
บริพารต่างก็วิตกกังวาวฝนจะตกลงมาทำลายขบวนแห่พระทันตธาตุแน่นอน ส่วน
พระองค์หาได้ทรงวิตกกังวลในเรื่องนี้ไม่ จึงได้ตรัสแก่พวกราชบริพารทั้งหลายว่า
พวกท่านอย่าได้วิตกไปเลย การเฉลิมฉลองนั้น แสดงถึงความพอใจและยินดี
ของเหล่าเทวดาและมนุษย์ ซึ่งยังไม่เคยมีมาก่อนเลย เราได้บำเพ็ญบุญกุศลไว้มาก
มาย ไม่มีใครที่จะมาทำอันตรายพิชิษุชาอันสำคัญนี้ได้ไม่ว่าจะเป็นเหล่าเทวดา มาร
และพรหม

เมื่อพระองค์ตรัสเช่นนั้น เมฆฝนทั้งหลายก็ลอยไปตกลงบริเวณรอบนอก
พระนคร จนทำให้แม่น้ำลำคลองเต็มไปค้วยน้ำ มหาชนเห็นอัศจรรย์นี้แล้ว ต่างก็
กล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า ช่างน่าอัศจรรย์ในบุญกิริยาของพระมหากษัตริย์พระองค์
นี้เหลือเกิน

พิธีแห่พระทันตธาตุในครั้งนี้ พระองค์ได้ประทับประคาค้วย 2 ข้างมรรคา
ตกแดงลังกาทวีปให้สว่างไสวคัจเมืองสุทิสสะบนสวรรค์ มีขบวนพอรำถวายบูชา
คัจการพอรำบนสวรรค์ ลังกาทวีปก็ก่อกองไปค้วยเสียงข้าง เสียงมา เสียงกลอง
และเสียงปรบมือที่แสดงความคัจใจของประชาชน พระองค์ทรงบูชาพระทันตธาตุค้วย
เพชรนิลจินดาอัมเีค่ามากมาย เหล่าประชาชนต่างก็ไปรยฝนคือ พัสตราภรณ์อันมีค่า
บูชา

ต่อมาในลังกาทวีปมีเหตุการณ์บ้านเมืองยุ่งเหยิงเพราะมีภัยจากต่างชาติ เข้ามารุกรานและบางครั้งก็เกิดขึ้นจากการแย่งชิงอำนาจกันเอง พระตันตชาตุจึงถูกนำไปรักษาไว้ในที่ต่าง ๆ อย่างปลอดภัย และความสำคัญของพระตันตชาตุในช่วงนี้จึงลดลงไป จากการที่พระอุบาลีได้ไปเผยแผ่พุทธศาสนาในลังกาได้เห็นพิธีแห่เทวรูปตามลัทธิของพราหมณ์ พระอุบาลีจึงถวายพระพรแด่พระเจ้ากติกสิริราชสิงหะว่า มัคนี้พระพุทธรูปศาสนาใดตั้งมั่นในลังกาทวีปอีกครั้งแล้ว การจัดขบวนแห่ปฐนีชิวักถุนั้นควรอัญเชิญพระตันตชาตุ อันเป็นปฐนีชิวักถุทางพุทธศาสนา นำขบวนด้วย พระเจ้ากติกสิริราชสิงหะทรงเห็นด้วย จึงให้จัดขบวนเชิญพระตันตชาตุประดิษฐานบนหลังคชาธาร แหน่หน้าเทวรูปเหล่านั้นและโคปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านานจนถึงปัจจุบันนี้

ในปัจจุบันการอัญเชิญพระตันตชาตุแห่ไปรอบเมืองแคนดีเพื่อไปพระราชชนโคสักการบูชานั้นได้จัดเป็นประจำปีในราวเดือนสิงหาคม เรียกว่า เอสะละ เประเทระ (Esala Perahera) แปลว่า ขบวนแห่พระเชี้ยวแก้วในเคื่อนอาสาฬหะ

ในประเทศศรีลังกาถือว่าการแห่พระตันตชาตุหรือพระเชี้ยวแก้วนี้เป็นงานที่ใหญ่โตมาก และงานที่มีชื่อเสียงของลังกา ระยะเวลาของงานกำหนด 10 วัน หรือ 15 วัน แล้วแต่รัฐบาลของลังกาจะกำหนด ทั้งนี้เพราะพระตันตชาตุหรือพระเชี้ยวแก้วนั้นเป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นเอกราชของชาวสิงหล และยังเคยเป็นสัญลักษณ์ความเป็นกษัตริย์แห่งลังกาอีกด้วย ในงานประเพณีนี้พุทธศาสนิกชนในศรีลังกาจะหลั่งไหลมาชมสักการอย่างเนืองแน่น เพื่อต้องการจะโคนมัสการพระตันตชาตุอย่างใกล้ชิด ดังนั้นผู้ที่ไปประเทศศรีลังกาถ้าไม่ได้เห็นขบวนแห่พระตันตชาตุก็เรียกว่าจะขาดทุนเอามาก ๆ ขบวนแห่นั้นนอกจากจะจัดใหญ่โตมโหฬารแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงความอารยธรรมและการนับถือศาสนาของชาวสิงหลด้วย

ปัจจุบันการแห่พระทันตธาตุจะทำในเวลากลางคืน พอถึงเวลาที่จะแห่ขบวนพระทันตธาตุเจ้าหน้าที่จะประดับตกแต่งขบวนที่คัดเลือกแล้วด้วยผ้าหลากสี ประดับไฟสีต่าง ๆ ไปทั่วร่างของขบวน แล้วนำขบวนเคลื่อนขึ้นไปบนวิหารพระทันตธาตุอยู่เชิงพระทันตธาตุชั้นประติมากรรมบนหลังช้างแล้วแห่ไปตามถนนที่กำหนดไว้ เพื่อให้ประชาชนได้สักการบูชาและในขบวนแห่พระทันตธาตุนี้จะมีขบวนแห่เทวรูปของเทวาลัย 4 แห่ง คือนาถเทวาลัย วิษณุเทวาลัย กตระคะมะเทวาลัย และปัตตินีเทวาลัย รวมขบวนไปด้วย การจัดขบวนนั้นแต่ละเทวาลัยก็จะจัดที่เทวาลัยของตนแล้วแห่ขบวนมารวมขบวนแห่พระทันตธาตุ การจัดขบวนแห่นี้มีลักษณะดังนี้

- ขบวนที่ 1 ขบวนแห่พระทันตธาตุ (The Dalada Maligawa Perahera)
- ขบวนที่ 2 ขบวนแห่नाถเทวาลัย (The Natha Dewale Perahera)
- ขบวนที่ 3 ขบวนของวิษณุเทวาลัย (The Maha Vishnu Dewale Perahera)
- ขบวนที่ 4 ขบวนกตระคะมะเทวาลัย (The Kataragama Dewale Perahera)
- ขบวนที่ 5 ขบวนปัตตินีเทวาลัย (The Pattini Dewale Perahera)

การจัดเตรียมขบวนแห่พระทันตธาตุทุกอย่าง เป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่พระวิหารพระทันตธาตุ ซึ่งเรียกว่า ดิยะวะทะนะ นิละเม (Diyawadana Nilame) การจัดขบวนแห่ จะเริ่มในเวลาเชาตรูของวันพีซี จะมีพีซีปลูกต้นเอสละละ (Esala Tree) คือต้นไม้มะกอกหรือต้นรูกักตตะนะ (Rukkattana Tree) ที่เทวาลัยทั้ง 4 ในเมืองแคนดี้ ทั้งนี้เพื่อขอให้เทพเจ้าพิทักษ์รักษาขบวนแห่ให้ปลอดภัยปราศจากอุปสรรคให้คืนฟ้าแจ่มใสฟ้าเปลวเพลิงเจริญใจ การปลูกต้นไม้จะต้องหันหน้าไปทางทิศเหนือ หลังจากปลูกต้นไม้แล้ว เขาก็จะเริ่มจัดขบวนแห่กันในบริเวณของเทวาลัยนั้น ๆ ซึ่งเป็นขบวนแห่ของแต่ละเทวาลัย ซึ่งจะไปรวมในขบวนแห่พระทันตธาตุ ซึ่งจะจัดเตรียมรออยู่ที่วัดพระทันตธาตุ พอถึงเวลาประมาณ 3 ทุ่ม ขบวนแห่ใหญ่ก็จะเริ่มเคลื่อนออกจากหน้าวัดพระทันตธาตุ แล้วขบวนแห่ของเทวาลัยทั้ง 4 ก็จะเคลื่อน

ตามไปโดยลำดับ ไปตามถนนซึ่งกำหนดกันไว้แล้ว ขบวนแห่ทุก ๆ ขบวน มีช่างจำนวน มาก ซึ่งจะได้รับการประดับประดาด้วยสีต่าง ๆ กันตามลักษณะและสัญลักษณ์ของตน ขบวนแห่จะเคลื่อนอย่างเชื่องช้าไปตามถนนต่าง ๆ แล้วจะกลับมายังวัดพระทันตธาตุ แล้วก็อยู่เชิญพระทันตธาตุเข้าประดิษฐานไว้ในพระสถูปตามเดิม และขบวนของเทวาลัย ก็อยู่เชิญสิ่งของอันศักดิ์สิทธิ์ของเทวาลัยนั้น ๆ เข้าประดิษฐานในที่เดิมเช่นกัน ก็เป็น อันเสร็จพิธีแต่ในวันแรก และจะทำเช่นนี้เรื่อยไปเป็นเวลา 6 วัน มีชื่อเรียกเฉพาะ ว่า กุมบัล เประเทระ

ในวันต่อมาเวลา 6 โมงเย็นเศษ ๆ เขาจะพาเอาแคร่หรือคานหาม ซึ่ง เรียกว่า รันโหล (Randoli) จากเทวาลัยต่าง ๆ มาเข้าขบวนด้วย เขาใจกันว่า เทพเจ้าและเทพีทั้งหลายจะเสด็จไปบนแคร่นั้นด้วย พร้อมทั้งบริวารของตน พิธีนี้ชื่อ เรียกว่า รันโหลเประเทระ (Randoli Perahera) ขบวนแห่จะคอยเคลื่อนไปตาม ถนนที่กำหนดไว้ แล้วก็กลับมายังวัดพระทันตธาตุและเทวาลัยของตนเช่นเดียวกัน แต่วา ในคืนวันที่ 11 ขบวนแห่เทวาลัยจะมาพร้อมกับขบวนแห่พระทันตธาตุอีกครั้งหนึ่ง แล้ว จึงนำไปยัง อาทาทน มาลละวิหาร เพื่อประดิษฐานสถูปพระทันตธาตุไว้ที่วัดนั้น เพื่อ ให้เป็นพระเกียรติแก่พระราชชนนี ของพระเจ้ากัรติศัรราชสิงหะซึ่งวัดนี้เป็นที่พระราช ทานเพลิงศพของพระนาง หลังจากการประดิษฐานไว้อย่างมีพิธีรีตองแล้ว ขบวนแห่ พระทันตธาตุจะพักอยู่ที่นั่น ส่วนขบวนแห่เทวาลัยทั้งหลายก็จะพากันแห่กลับไปยังเทวาลัย ของตนและในเวลาใกล้รุ่งขบวนแห่เทวาลัยทั้งหลายจะแห่ไปที่หน้า "กะตัมบี" ใน แม่น้ำมหาเวลีคงคาทั้งหมดด้วยกัน หน้าน้ำอยู่ไกลจากวัดพระทันตธาตุราว 3 ไมล์

ณ ที่หน้านั้นจะมีพิธีตักน้ำในเวลาเช้าของวันที่ 12 พิธีตักน้ำทำขึ้นเพื่อเป็น เครื่องหมายถึงการชำระล้างคาบแห่งเทพเจ้าแห่งสงคราม คือกะตะระมะคะเทพเจ้า คั้งนั้นในขบวนแห่ของกะตะระมะคะเทวาลัยจะมีเจ้าหน้าที่ 1 คน ชื่อ กุปะมะหัตตะยะ คือนายตัก เจ้าหน้าที่ผู้นี้จะลงจากหลังช้างแล้วเอาคาบซึ่งถืออยู่บนหลังขางนั้นตักน้ำลง ไปในน้ำเป็นวงกลม และมีเจ้าหน้าที่อีกคนหนึ่งจากแต่ละเทวาลัย เอาหม้อตักน้ำตรง ที่อยู่ในวงกลมรอยตักนั้นไปไว้ที่เทวาลัย และถือกันว่า ถ้าปีไหนน้ำในหม้อนั้นแห้งใน กลางปี ปีนั้นจะมีนิमितแห่งความอัปมงคลและเคราะห์ร้ายต่างๆ เมื่อทุก ๆ เทวาลัยตัก

เอาน้ำคังกล่าวไว้แล้วก็จะแหกกันมารออยู่ที่วัดฮินดู อันศักดิ์สิทธิ์วัดหนึ่งชื่อว่า "คณเทวี-โกวิละ" และจะรออยู่ในที่นั้นจนถึงเที่ยงวัน

พอถึงเวลาเที่ยงวันก็ประกอบพิธีประสิทธิ์ประสาทสันติสุขแก่มวลมนุษย์ทั้งหลายไม่เลือกหน้า ซึ่งเป็นพิธีโบราณอันหนึ่ง จะมีผู้คนไปดูพิธีกันอย่างมากมาย จะมีสตรี 2 คนเป็นผู้ประกอบพิธีสันติ เพื่อให้เทพเจ้าอารักษ์พระหัตถ์ชวาคู พอถึงเวลาเที่ยงครึ่ง ชววนแหเทวาลัยทั้ง 4 จะออกจากวัดคณเทวีโกวิละ เพื่อไปพบกับชววนแหพระชวาคูอีก ชววนแหพระหัตถ์ชวาคูนั้น เมื่อจะดูพิธีคันทาและพิธีสันติประสาทเสร็จแล้วก็จะอัญเชิญสถูปพระหัตถ์ชวาคูกลับคืนขึ้นสู่หลังช้างชอราชา แล้วก็จะแหไปยังวัดพระหัตถ์ชวาคูต่อไป ชววนแหเทวาลัยทั้ง 4 นั้นจะมารวมชววนแหพระชวาคูซึ่งกำลังกลับจากวัดอาพาหนะวิหารนั้น ต่อจากนั้นจะร่วมกันเคลื่อนชววนมาจนถึงวัดพระหัตถ์ชวาคู เมื่อถึงวัดพระหัตถ์ชวาคูแล้วจะเวียนรอบทำประทักษิณ วัดพระหัตถ์ชวาคู 3 รอบ แล้วก็กลับไปสู่เทวาลัยของตน

การจัดชววนแหแต่ละวัน จะต้องเตรียมแต่เนิ่น ๆ ทุก ๆ วัน คือจะต้องเริ่มตักแต่งช้างตั้งแต่เวลา 6 โมงเย็นที่เคียว จะมีช้างเชือกหนึ่งเป็นราชาช้างคือช้างที่จะทรงพระหัตถ์ชวาคู ช้างราชาเชือกนี้จะได้รับการประดับตกแต่งอย่างสวยงามและเต็มภูมิ จะมีงายาวสวย ช้างตัวนี้จะขึ้นไปยังพื้นชั้นกลางแห่งวัดพระหัตถ์ชวาคูและพอถึงเวลาใดฤกษ์จะมีการยิงปืนสลุต 1 นัด แล้วเจ้าหน้าที่จะอัญเชิญพระสถูปพระหัตถ์ชวาคูออกจากห้องพระชวาคู (องค์พระชวาคูจริง ๆ เขาไม่อัญเชิญเขาชววนแหเพราะเกรงจะเป็นอันตราย) และเจ้าหน้าที่ผู้นั้นจะเดินบนผ้าขาวซึ่งปูลาดจากพื้นห้องประดิษฐานพระชวาคูมายังที่ ๆ ช้างราชายืนอยู่นั้น และคณะถือหอกทวนจะเดินตามหลัง แล้วคณะบุคคลที่ถือฉัตรกรรจะเดินตามต่อไป พร้อมกันนั้นเครื่องบรรเลงจะทำการประโคมอยู่ตลอดเวลาใกล้ ๆ ช้างราชานั้นเอง จากนั้นเจ้าหน้าที่ผู้พิทักษ์พระชวาคู และมหานายกะเกรจะรับเอาพระชวาคูนั้น แล้วจะยื่นให้เจ้าหน้าที่ผู้ประดับสัปคับและมณฑปบนหลังช้างนั้นเพื่อประดิษฐานสถูปพระชวาคูบนหลังช้างต่อไป

ก่อนจะประดิษฐานสถูปพระธาตุ เจ้าหน้าที่ยุ้มนั้นจะฉุดหมวกเครื่องทรง
 ของเขาออกไว้นิ่งหนึ่ง และจะยืนบนผ้าขาวตลอดเวลาจัด ฝ่ายเจ้าหน้าที่ยุ้มนั้น
 จะยืนตรวจการ ตามตัวข้างจะมีผ้าปูและจะมีไฟประดับประดาอย่างสวยงามแฉรวพราว
 ขณะที่จัดนั้นพวกนักร้องจะร้องรำทำเพลงไปพลาง ๆ และพวกถือหมอกถือทวนจะยืนเรียง
 กันอยู่ จะมีคนหนึ่งเอาพานาคีใหญ่มาสวมคร่อมลงในางจริงของข้างราชานั้น และที่
 งามทั้ง 2 จะมีพวงมาลัยห้อยข้างละพวง และมีเสลีสี่ชาวผูกติดหูข้างนั้น จากนั้นจะมี
 เสียงเป่าแตรคังขึ้น แล้วข้างเขื่อนนั้นจะคอยลงจากบันไดพื้นข้างมณฑปพระทันตธาตุ
 เพื่อเขาชบวนแห่

ฝ่ายชบวนแห่เทวดาต่าง ๆ เมื่อไต่ขึ้นเสียงปี่นึ่งสลุดคังขึ้น ก็
 เริ่มออกจากเทวดาของตน ๆ เพื่อมารวมชบวนแห่พระทันตธาตุซึ่งร่ออยู่ที่หน้า
 วัดพระทันตธาตุนั้น เมื่อชบวนแห่เทวดาแรกก็ไกลจะถึงวัดพระทันตธาตุเขาจะยัง
 สลุดอีกเป็นครั้งที่ 2 แล้วชบวนแห่ทั้งหมดก็เริ่มเคลื่อนชบวน

คังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ชบวนแห่ทั้งหมด 5 ชบวนแห่ด้วยกัน คือของ
 พระทันตธาตุ 1 และของเทวดาทั้ง 4 ชบวนแห่แต่ละชบวนจะมีการเตรียมคล้ายกัน
 ที่ต่างก็ในเรื่องความสำคัญ คือเจ้าหน้าที่ยุ้มนั้นชบวนแห่พระทันตธาตุใหญ่ที่สุด ในบรรดา
 ชบวนแห่ทั้ง 5 นี้ และชบวนแห่พระธาตุจะต้องเป็นชบวนแรกคือ

ชบวนที่ 1 ชบวนแห่ของพระทันตธาตุ มีบุคคลเกี่ยวข้องโดยลำดับคัง
 คือไปนึ่ง คือ คนถือเสลีสี่ไปตามถนน คนถือโคมไฟสองทาง คนถือธง เจ้าหน้าที่ยุ้มนั้น
 ทะเบียวนักซึ่งเรียกว่า ประมุข ราละหา ซึ่งนั่งถือโบายลานท่าหาอ่านโบายลานอยู่บน
 คอข้างผู้นำ พนักงานตักทอง พนักงานเป่าปี่และนักฟ้อนรำทำเพลงชาย ต่อจากนั้น
 ก็ถึงหัวหน้าควาของกษัตริย์สิงหลโบราณ ซึ่งเรียกว่า คชนายกนิลเม มีมือถือ
 ขอข้างนึ่งไปบนคอข้างตัวหนึ่ง แล้วก็ถึงพวกตักทองขรรคมดา พวกฟ้อนรำ แล้วจะ
 ถึงข้าง 3 เชือก เดินเรียงแถวกันไป ซึ่งตัวกลางจะทรงพระทันตธาตุ และตัว
 กลางนี้จะเดินบนผ้าขาวแถบเล็ก ๆ ซึ่งเขาปูลาดบนถนนที่ชบวนแห่จะผ่านไป และ

ทางหลังจากข้าง 3 เชือกนี้ก็จะถึงนักฟ้อนรำชายซึ่งร้องรำทำเพลงไปตลอดทาง แล้วก็จะถึงข้างอีก 3 เชือกเดินเรียงแถวกัน เช่นที่กล่าวแล้ว หลังจากข้าง 3 เชือกก็ถึงนักฟ้อนรำชายอีก แล้วจะถึงข้าง 3 เชือกอีก และนักฟ้อนรำ เช่นนี้ เรื่อยไป ในที่สุดของขบวนจะมีเจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่ของวัดพระทันตธาตุ แต่งตัวเป็น กษัตริย์สิงหลทรงเครื่องเต็มยศเดินตามและมีเหล่าทหารถือดาบและหอกตามอารักขา อยู่ข้าง ๆ เป็นอันสุดขบวนแห่พระทันตธาตุเพียงเท่านั้น

ขบวนที่ 2 คือขบวนแห่ของนาถเทวาลัย จะมีข้างอย่างน้อย 3 เชือก เดินขนานกันมา ตัวกลางจะมีกลองพระธาตุอยู่บนหลัง และมีนักฟ้อนรำและเครื่อง ประโคมตามหลัง จากนั้นเจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่แห่งนาถเทวาลัยจะเดินทางโดยมีบริวาร และทหารห้อมล้อมคุ้มครองอารักขา

ขบวนที่ 3 คือขบวนของวิษณุเทวาลัย หรือมหาเทวาลัย จะมีข้าง 3 เชือกเดินขนานกันไปในขบวน ข้างตัวเป็นประธานมีสังข์ของพระวิษณุอยู่บนหลัง และไฟที่ประดับตัวข้างประดับสีเขียว จากนั้นจะเป็นข้างตัวที่ 2 ทรงธงของพระวิษณุ และประดับด้วยไฟเขียวเช่นกัน ถัดจากนั้นจะมีข้างเดินขนานกันไปในขบวน 3 เชือก ตัวกลางทรงเครื่องไชของพระวิษณุ และ 2 ตัวคานข้างจะมีเดินคู่เคียงกันไปและมี กรคกัณบนหลังทั้ง 2 ตัว จากนั้นจะมีเจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่แห่งวิษณุเทวาลัยนี้เดินตามไป พร้อมกับมีทหารบริวารเดินถือหอกถือทวนตามอารักขาไปตลอดระยะทาง จากนั้น มีรถลาก 1 คัน เป็นรถบรรทุกถลอมมะพร้าวแห้งที่ปอกแล้วหลายกระสอบ เพื่อใช้ในการบูชาพระวิษณุ

ขบวนที่ 4 คือขบวนแห่ของกตะระคะมะเทวาลัย ซึ่งในขบวนแห่นี้จะมีข้าง 3 ตัวเดินขนานกันไปในขบวน และมีนักฟ้อนรำชายทำการฟ้อนรำตามแบบ ของพวกทมิฬในขบวน หลังจากนั้นจะถึงเจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่แห่งเทวาลัยนี้แต่งตัวแบบ ชาวอินเดียนสวมหมวกแก๊ปแดง ไม่สวมรองเท้าเหมือนเจ้าหน้าที่แห่งเทวาลัยอื่น ๆ มีทหารรักษาพระองค์เดินถืออาวุธห้อมล้อมอารักขา

ขบวนที่ 5 ซึ่งเป็นขบวนสุดท้าย เป็นขบวนแห่ปัตทินีเทวาลัย ในขบวนมีช่างประชันหนึ่งเซือก ซึ่งประดับตกแต่งอย่างสวยงาม เช่นเดียวกับช่างประชันของเทวาลัยนั้น ๆ จากช่างประชันก็มีช่างอื่น ๆ ตาม จากช่างก็ถึงนักฟ้อนรำชาย จากนักฟ้อนรำก็ถึงเจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่ของเทวาลัยพร้อมทั้งทหารรักษาคุ้มครอง ก็เป็นอันสุดขบวน

เมื่อขบวนแห่ทุก ๆ ขบวนผ่านมาถึงประตูวัดพระรัตนธัษฏาแล้วจะพากันหยุด เพื่อฟ้อนรำถวายพระรัตนธัษฏาเป็นพิเศษ และเมื่อจบการฟ้อนรำถวายแล้วแต่ละขบวนจะพากันยกมือขึ้นนมัสการพระรัตนธัษฏา แล้วก็พากันเคลื่อนขบวน เพื่อกลับไปยังเทวาลัยของตน ๆ ต่อไป

สำหรับในประเทศไทย การจัดขบวนแห่พระรัตนธัษฏาจำลอง ในสมัยกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ภายหลังที่คณะสงฆ์ไทยไปประกาศพระพุทธศาสนาและอุปสมบทกุลบุตรชาวลังกา ได้ประดิษฐานพุทธศคสนาแบบสยามวงศ์ในลังกาทิ้งอย่างมั่นคงแล้ว เมื่อคณะสงฆ์เดินทางกลับพระเจ้ากิตติสิริราชสีหะ พระเจ้าแผ่นดินแห่งลังกาให้ราชทูตจัดเครื่องบรรณาการเป็นอันมากเข้ามาถวายพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แห่งกรุงศรีอยุธยา ในจำนวนนี้มีพระรัตนธัษฏาจำลองอยู่ด้วย พระองค์ทรงปลื้มปิติเป็นอย่างมาก และทรงให้จัดพิธีต้อนรับจัดขบวนแห่พระรัตนธัษฏาไปกรุงศรีอยุธยา ซึ่งในจดหมายเหตุระหว่างราชทูตลังกาและสยามครั้งกรุงศรีอยุธยานันทิกไว้มีใจความว่า "เมื่อ พ.ศ. 2299 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงได้จัดขบวนเรือมาต้อนรับพระรัตนธัษฏาจำลองถึงเมืองสมุทรปราการ แห่ขึ้นไปประดิษฐานที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ โกลพระบรมมหาราชวัง ในกรุงศรีอยุธยาและจัดให้มีงานสมโภชน์เป็นเวลา 3 วัน"⁹

⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงศ์ราชานุภาพ, จดหมายเหตุระหว่างราชทูตลังกาและสยามครั้งกรุงศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2473), หน้า 105-106.

ในหนังสือเล่าเรื่องบางกอก ไคกล่าวถึงความสำคัญของเจดีย์
ภูเขาทองตอนหนึ่งว่า ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงได้รับพระบรมสารีริกธาตุและส่วนมากพระองค์ได้พระ
ราชทานให้อัญเชิญมาประดิษฐานที่บรมมหาราชวัง วัดสระเกษ ขบวนแห่อัญเชิญที่ใหญ่
โตที่สุดก็คือ ขบวนแห่พระทันตธาตุจำลอง จากพระบรมมหาราชวังในปี พ.ศ. 2333¹⁰

รายละเอียดเกี่ยวกับการฉลองพระทันตธาตุในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น
มีหลักในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 7 แผ่นที่ 39 วันที่ 28 ธันวาคม รัตนโกสินทร
ศก 109 นัมเบอร์ 343 มีข้อความดังนี้

การฉลองพระธาตุชาก ที่บรมมหาราชวัง

ที่บรมมหาราชวังวัดสระเกษ แรกก่อนเคยเป็นที่สำหรับชนทั้งหลายได้
ไปนมัสการพระเจดีย์ และมีกรมกษัตริย์เล่นต่าง ๆ เป็นการเอิกเกริก
ครึกครื้นแก่ที่ประชุมชนในเทศกาลระตุนำเสมอทุกปี บัดนี้การนั้นละเลิกมา
ชานาน เพราะไม่มีผู้ที่จะอุทิศจัดการแลคนทั้งหลายก็พากันเข้าใจเสีย
ว่าเป็นที่ห้ามปรามชดชวาง การนั้นจึงหาใครเหมือนแต่ก่อนไม่ เพราะฉะนั้น
บัดนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระ
ราชทานพระบรมราชานุญาต ให้จัดการเป็นที่มณฑลชดชวาง ดังแต่ก่อนนั้น
โคกลอดไปเสมอทุกปี แลจะพระราชทานพระธาตุชาก ซึ่งโคจำลองมาแต่
สิงหนครประเทศ ไปประดิษฐานในคูหาพระเจดีย์ยอดบรมมหาราชวัง เพื่อให้
คนทั้งหลายได้ไปนมัสการ ในเทศกาลระตุนำเดือน 12 ปีละ 3 วันเสมอ
ไปเป็นนิจ บัดนี้พระบรมราชานุญาต จ้างอ่าวาศวัดสระเกษ กับพระภิกษุ
อภัยทุกปาง จึงได้จัดการเริ่มตั้งแต่ในรัตนโกสินทรศก 109 นี้เป็นต้นไป
คือวันที่ 23 พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก 109 เป็นวันเริ่มการ เวลา
บ่าย เจ้าพนักงานโคเชิญพระธาตุชาก แหไปแต่พระบรมมหาราชวัง เชิญ
ขึ้นประดิษฐานในคูหาพระเจดีย์ยอดบรมมหาราชวัง แลแล้วพระสงฆ์โคสวดพระ
พุทธมนต์ฉลอง

วันที่ 24 พฤศจิกายน เวลาเช้ามีการเลี้ยงพระ เวลาเย็นแล้วมีเทศนา
มาโดยสุทร แล้วมีเวียนเทียนสมโภชพระธาตุชากด้วย

¹⁰ สมบัติ พลายน้อย, เล่าเรื่องบางกอก (กรุงเทพมหานคร:
แพรวพทยา, 2511), หน้า 234.

วันที่ 25 พฤศจิกายน มีเทศนามหาชาติที่โรงธรรมเชิงบรมบรรพตแล่ม
เวียนเทียน

วันที่ 26 พฤศจิกายน มีเทศนาอริยสัจจ์ แลได้มีเวียนเทียนสมโภชเหมือน
วันก่อน ตามธรรมเนียม

การเล่นฉลองพระชาติธาตุ ในเวลากลางวันคือ มีละครไทย ละครชาตรี
งิ้ว เวลากลางคืน มีหนังไทย หนังควน เพลงฉ่อย แฉกอกุโมเพลงต่าง ๆ
กับมีผู้ใดจัดสิ่งของเครื่องบริโภคมโภคผลของเครื่องเล่น ล้วนเป็นของวิจิตร
งดงามแปลก ๆ ต่าง ๆ ไปตั้งขายตามร้านซึ่งเจ้าพนักงานใดกะที่ใหม่ถูกเต็มไป
ทุกที่ มีผู้คนไปนมัสการแลเที่ยวดูการเล่นต่าง ๆ เป็นอันมาก ดูเป็นการเอิก
เกริกครึกครื้น นับว่าเป็นการสนุกสนานโดยอย่างยิ่ง หวังใจว่า ในปีต่อ ๆ ไป
คงจะมีผู้เลื่อมใสศอกหนุนจัดการนี้ใหญ่ครึกครื้นเจริญดียิ่ง ๆ ขึ้นไปทุกปี แลจะไม่
มีเหตุสิ่งหนึ่งสิ่งใด ซึ่งจะก่อกำจัดให้การนี้ทรุดเสื่อมถอยลงไปใดไม ในครั้ง
นี้เป็นการสมควรที่ชนทั้งหลายจะต้องแสดงความอนุโมทนาในดีชอบพระ เกษพระคุณ
พระเจ้านองยาเธออุปัฏฐากกรมศึกษาธิการ ซึ่งพระองค์ท่านได้เป็นผู้นึกคิดใน
การนี้ แลชอบใจแก่ผู้ใดจัดการในครั้งนี้ด้วยเป็นอย่างยิ่ง¹¹

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹¹ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 7, หน้า 345 (การฉลองพระทันตธาตุที่
บรมบรรพต)

สำเนาและสี่ของพระทันตธาตุ

พระทันตธาตุหรือพระเขี้ยวแก้วองค์ที่ประดิษฐานที่เมืองแคนดี ประเทศศรีลังกา นั้น เป็นการยากมากที่ใคร ๆ จะได้เห็นอย่างใกล้ชิด ใครไปนมัสการไม่ตรงกับเวลานักชัตถุณ จะได้นมัสการอยู่ภายนอกวิหาร หรือได้เข้าไปเห็นเพียงองค์เจดีย์ชั้นที่ 7 ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานองค์พระทันตธาตุเท่านั้น ตามปกติแล้วพระราชานોકิต หรือรัฐบาลศรีลังกาในปัจจุบัน จะอนุญาตให้ประชาชนได้เข้านมัสการอย่างใกล้ชิดเพียงปีละครั้งเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ถ้ามีแขกเมืองที่เป็นพุทธศาสนิกชนและมีความประสงค์จะเข้านมัสการพระทันตธาตุ ทางรัฐบาลลังกาจึงจะเปิดให้ดูเป็นกรณีพิเศษ

เมื่อครั้งราชทูตไทยติดตามพระอุมาลีไปลังกาทวีป ได้มีโอกาสเห็นพระทันตธาตุที่พระเจ้าแผ่นดินลังกาอนุญาตให้ดูออกมาให้นมัสการเป็นกรณีพิเศษ ทั้งนี้เพื่อเป็นการตอบแทนพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาที่จัดต้อนรับราชทูตของลังกา โดยพาไปนมัสการพระพุทธบาทและสถานที่สำคัญต่าง ๆ

ดังนั้น คณะสงฆ์ไทยพร้อมด้วยราชทูตจึงได้นมัสการพระทันตธาตุอย่างใกล้ชิดที่ราชทูตได้เลาถึงลักษณะ สำเนา สี่ ของพระทันตธาตุไว้ว่า "เขาอนุญาตให้พระทันตธาตุลงมาที่อัมพัน ฐูให้เขาพเจ้านมัสการใกล้ประมาณ 1 ศอกคืบ พระทันตธาตุนี้มีลักษณะสำเนาเหมือนดอกจำปทุม พระรัศมีตนเหลือง ปลายแดงอ่อน"¹²

จึงอาจกล่าวได้ว่า สำเนาและสี่ของพระทันตธาตุนั้น ทางต้นมรัศมีสี่เหลือง ตอนปลายมรัศมีสี่แดงอ่อน ๆ

¹² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, จดหมายเหตุ

ตราราชทูตลังกาและสยามครั้งกรุงศรีอยุธยา, หน้า 81.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเล่าถึง
ลักษณะพระทันตธาตุที่ท่านได้เห็นมาว่า พระทันตธาตุประคิษฐานในพระเจดีย์ 7 ชั้น
พระเจดีย์องค์นอกทำด้วยเงินกะโหลกทองสูงประมาณ 3 ศอก สวมเจดีย์องค์เล็ก 7
ชั้น ทำด้วยเงินบ้าง ทองบ้าง ต่อ ๆ กันลงไปจนถึงองค์เล็กที่สุดทำด้วยทองคำประดับ
พลอยเป็นชั้นที่ 7 ซึ่งเป็นที่ประคิษฐานองค์พระทันตธาตุ พระทันตธาตุประคิษฐานอยู่ใน
หวงทองคำที่ลอยอยู่กลางคอกบัวซึ่งทำด้วยทองคำเช่นกัน คอกบัวทองคำนี้จะรองรับองค์
พระทันตธาตุ ซึ่งมีลักษณะและขนาดคล้ายคลึงกับที่จำลองเข้ามาในกรุงเทพฯ สิ้น
เหลือง ๆ มีคราบจับเห็นไควว่าเป็นของโบราณแท้ ¹³

เมื่อปี พ.ศ. 2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระ
ราชดำเนินประพาสยุโรปโดยทางชลมารค และเสด็จถึงเมืองแคนตี ประเทศฝรั่งเศส
พระองค์พร้อมด้วยคณะได้เสด็จนมัสการพระทันตธาตุพร้อมกับทรงให้ความเห็นเกี่ยวกับ
ลักษณะและสีของพระทันตธาตุไว้ว่า "พระทันตธาตุมีลักษณะเป็นงาเก่า ๆ และมีสีแดง
คล้ายสีคอกพิกลแห่ง สี่บางแห่งหนา บางแห่งบางไม่เสมอกัน" ¹⁴

¹³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องไปลังกา-
ทวีป (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2469), หน้า 10-16.

¹⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาเมื่อเสด็จ
พระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ. 2440 เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา,
2505), หน้า 55.

ภาคผนวก ค.

ภาพพระพันตชาตุ หรือพระเขี้ยวแก้ว
ที่เมืองแคนดี ประเทศศรีลังกา

THE KANDY ESALA PERAHERA

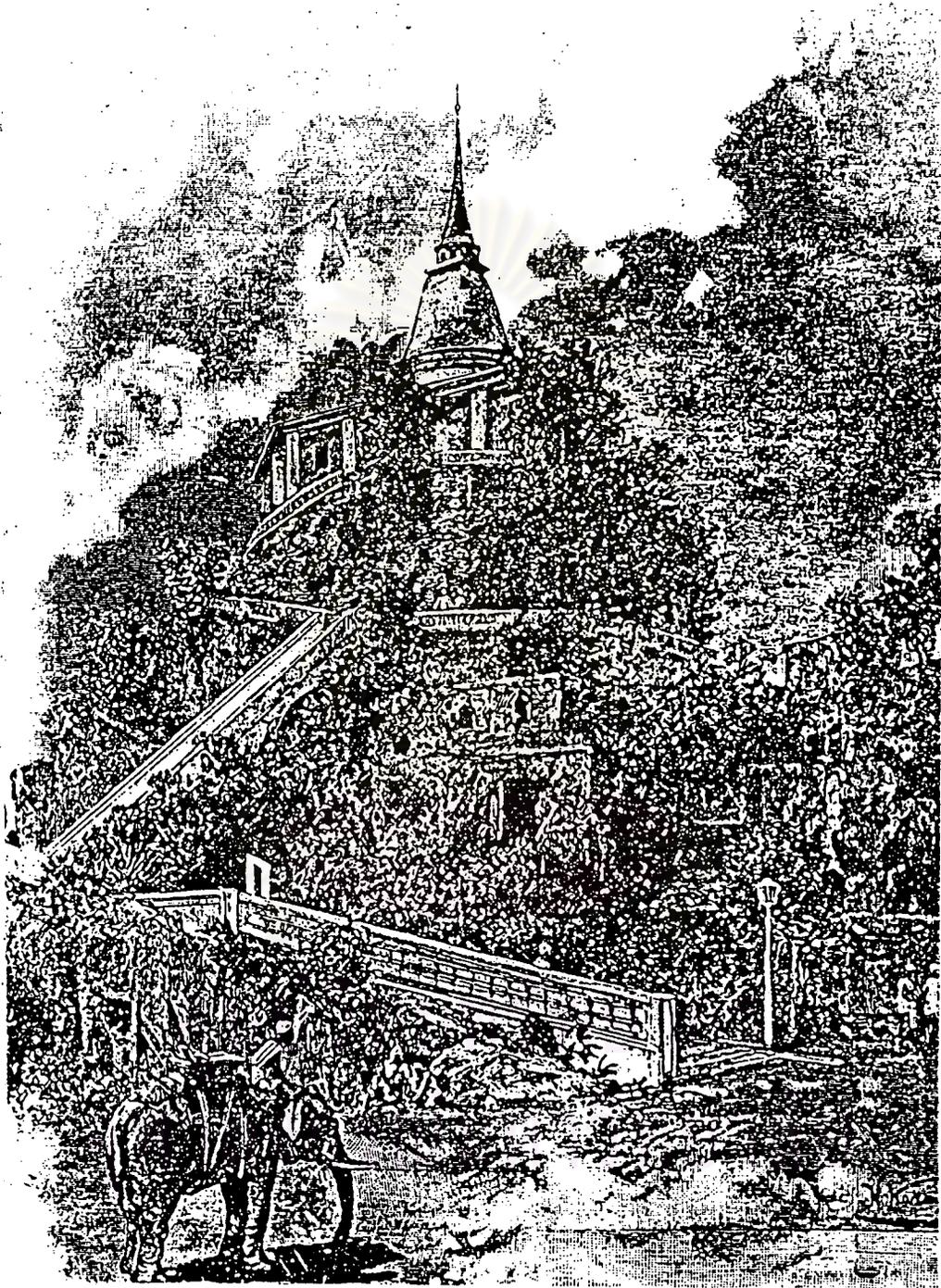

ภาพแสดงขบวนแห่พระทันตธาตุที่เมืองแคนดี้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้ควบคุมขบวนแห่พระที่นั่งขาค

ภูเขาทอง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘

ประวัติผู้เขียน

นายวิรัช กุศลชาติ สำเร็จการศึกษาปริญญาการศึกษาบัณฑิต (กศ.บ.) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปทุมวัน เมื่อปีการศึกษา 2518 และสอบเข้าศึกษาต่อในภาควิชาภาษาตะวันออก สาขาบาลี-สันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2521 ปัจจุบันรับราชการในตำแหน่งอาจารย์ 2 โรงเรียนโสตศึกษาทุ่งมหาเมฆ ถนนอาคารสงเคราะห์ สาย 2 เขตยานนาวา จังหวัดกรุงเทพมหานคร

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย